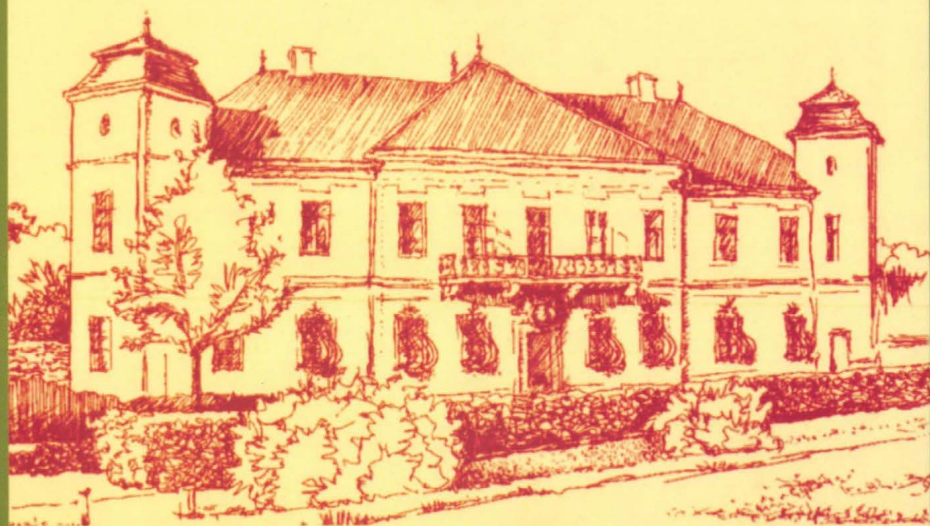

ÉRTÉKVÉDELEM
— és —
ÖNAZONOSSÁG

ÉRTÉKVÉDELEM *és* ÖNAZONOSSÁG

ÉRTÉKVÉDELEM
és
ÖNAZONOSSÁG

KÖSZÖNTŐ

Hiszem és vallom, hogy az értékteremtés a mai nehéz időkben is elengedhetetlen, szem előtt tartandó feladat kell, hogy legyen mindannyiunk számára. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat vezetői, így jómagam is, elkötelezett hívei vagyunk az effajta munkának. Ez a kiadvány, amelyet az Olvasó most a kezében tart, két egymástól meglehetősen távol álló hivatás, az építész és a levéltáros szakma Bács-Kiskun megyei képviselői összefogásának gyümölcse. Bár eltérő szakterületekről van szó, művelőik egyaránt hangsúlyozzák az értékteremtés mellett értékeink megőrzésének fontosságát. Bács-Kiskun megye építészeti gazdagságát felvillantó referátumaikat jó szívvel ajánlom minden érdeklődő figyelmébe.

Bányai Gábor

a Bács-Kiskun Megyei Közgyűlés
elnöke

ELŐSZÓ

„Műemlék nélkül üresebb a múlt, szegényebb a jelen, s kétségesebb a jövő” – írta a XIX. század ismert magyar tudósa és művészettörténésze Ipolyi Arnold. Szerencsére e nemes gondolat igazságát az utód nemzedékek is igyekeztek mindekor megszívlelni, ennek ellenére műemlékeink védelmének fontosságára időről időre fontos ráirányítani a figyelmet. A Bács-Kiskun Megyei Építész Kamara és a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára úttörő jellegű összefogásának eredményeként „Értékvédelem – Önazonosság” címmel 2010 őszén megrendezett konferenciát is ez a cél hívta életre. Az, hogy az ankétára a felújított és a nagyközönség számára látogathatóvá tett egykori hajósi érseki kastélyban került sor, úgy vélem, szimbolikus jelentőséggel bír. Azt pedig, hogy a témáról modanivaló akad bőven mutatja az is, hogy a megyei levéltár 2010 novemberében – tehát alig egy hónappal a hajósi rendezvényt követően – megtartott tudományos tanácskozásán elhangzó előadások is az építészettörténet és a műemlékvédelem tematikájhoz kapcsolódtak. Ez a kiadvány írott formában tartalmazza e két konferencia három-három referátumát, amelyeket bőséges és színes képanyag egészít ki. Remélem, hogy a kötet utat talál majd az építész szakemberekhez, a helytörténet kutatóihoz, a tanulóifjúsághoz, valamint a múlt építészeti emlékei iránt érdeklődő nagyközönséghez egyaránt. Mindannyiójuk számára hasznos ismeretszerzést kívánok!

Gyenesei József
levéltár-igazgató

KÓFALVINÉ ÓNODI MÁRTA

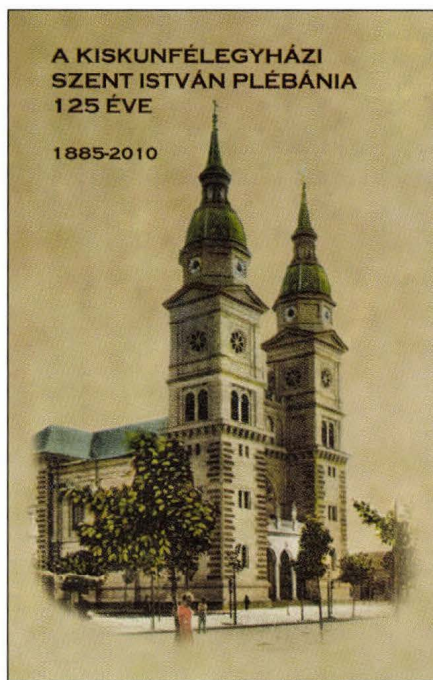
A KISKUNFÉLEGYHÁZI SZENT ISTVÁN- TEMPLOM ÉPÍTÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

AZ ELŐADÁS ELHANGZOTT KECSKEMÉTEN, 2010. NOVEMBER 24-ÉN

A kiskunfélegyházi Szent István-templom 2010-ben ünnepelte felszentelésének 130. évfordulóját, annak pedig 125. évfordulóját, hogy a templom mellé plébániát is szerveztek. Eme jeles évfordulók tiszteletére az egyházközösség egy emlékkönyvet jelentetett meg, amely munkába több szerzővel együtt én is bekapcsolódtam. Feladatomban volt a templom történetének feldolgozása a kezdetektől 1908-ig, az első plébános haláláig. (1. kép)

A Szent István-templom keletkezésének történetéről dióhéjban annyit kell tudni, hogy Kiskunfélegyháza területe a Török Hódoltság idején elnéptelenedett, 1743-ban települt be újra. A betelepülők egyik első dolga volt, hogy templomot építettek, amelyet 1761-ben szenteltek fel Sárlos Boldogasszony tiszteletére. Ez a barokk stílusú templom az úgynevezett Egytornyú templom, vagy

1. A 2010. október 2-án bemutatott könyv címlapja

2. A Sarlós Boldogasszony-templom

3. A Szent István-templom

más néven az Ótemplom. (2. kép) A város színekatolikus volt, a lakosság száma pedig igen gyors mértékben nőtt, így már a 19. század elején ez az egyetlen templom nem volt képes befogadni a híveket. 1808-ban határozta el a város, hogy egy új templom építéséről fog gondoskodni. A döntés tehát már 1808-ban megszületett, a templomépítéshez szükséges pénz előteremtéséhez azonban sok idő kellett, így csak az 1870-es évek elején került sor a neoreneszánsz stílusú új templom felépítésére, a felszentelése pedig 1880-ban történt meg Szent István király tiszteletére. A városi köznyelv szerint ez lett a Kéttornyú templom, más néven az Újtemplom. (3. kép) A templomépítés érdekes témái közül most csak két konkrét kérdést járunk körül. Először azt vizsgáljuk meg, hogy miért lett kéttornyú Félegyháza második temploma, majd pedig arra keressük a választ, hogy ki a templom igazi tervezője.

Miért lett kéttornyú a Szent István-templom?

A kutatások megkezdése előtt egy bizonyos prekonceptióval fogtam neki a munkának. Ugyanis több félegyházi személy is azt hangoztatta, illetve városi legendaként „kint volt a köztudatban”, hogy azért lett kéttornyú a templom, mert a váci egyházmegye, amelyhez 1993-ig Félegyháza is tartozott, területileg túl nagy volt, szükség lett volna az egyházmegye megosztására, egy segédpüspökség létrehozására. Félegyháza pedig ezt a segédpüspöki székhely címet szerette volna kivívni, az új templom pedig segédpüspöki templom lett volna, állítólag ezért lett két tornya, nem pedig csak egy, mint az egyszerű plébániatemplomoknak. A szájhagyomány tudni vélte azt is, hogy az Újtemplommal szemben lévő épület (a Kossuth utca átelleni oldalán lévő ún. Molnár-féle ház), amely egykor tornyos volt, már eleve püspöki rezidenciának épült. (4. kép)

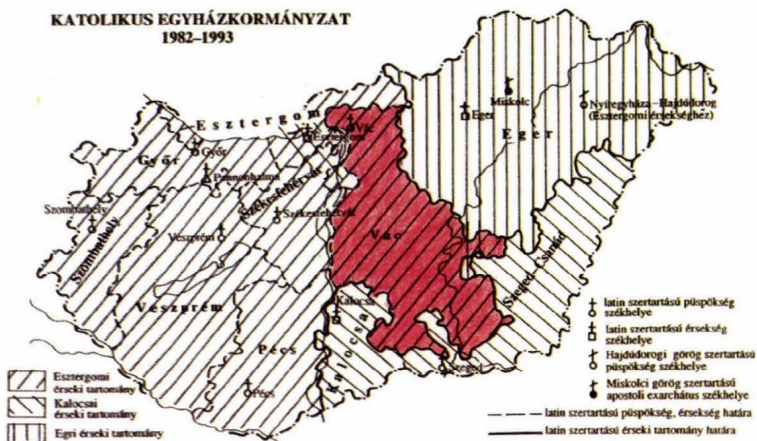
4. Molnár Imre háza a Kossuth utcán, szemben a Szent István-templommal

Úgy vágtam hát neki a kutatásnak, hogy próbáltam adatokat és bizonyítékokat gyűjteni ehhez a prekoncepcióhoz. De sem a korabeli a levéltári forrásokban, sem a helytörténeti szakirodalomban nem találtam semmit. Egyetlen újságcikkre bukkantam, ami valószínűleg a kútfeje lehetett ennek az elképzelésnek, de ez sem a templom építésének korából származott, hanem jóval későbből. Egy 1992-es helyi újság honismereti rovatában írt cikket a város akkori főépítésze, aki többé-kevésbé pontosan ábrázolta a templom építésének történetét, levéltári dokumentumokat is használt, de van néhány vitatható kijelentése. Ezek közül az egyik: *„1876-ban a város közigazgatási helyzete megváltozott, mert megszüntették a Jászkun Kerületet. A város elvesztette kiskunsági székhely szerepét. A kerület megszüntetése már évekkel előbb felvetődött, ezért már korábban kezdeményezések születtek arra, hogy a Kiskunság önálló megye legyen félegyházi székhellyel. Amikor látható volt, hogy az országos szervek nem pártolják Félegyháza kezdeményezését, akkor a váci egyházmegye déli részének leválasztásával kísérleteztek, mert akkor egyházmegyei székhely lehetett volna a város. Ebbe a gondolatba jól beleillett a templomépítés ügye. Már a tervezés során gondoltak erre a megoldásra, mert kéttornyos változatot is kértek az építészől”*. Abban igaza van a cikk írójának, hogy a Jászkun kerület, vele együtt a Kiskun kerület felosztására tényleg 1876-ban került sor. Az Újtemplom konkrét építését azonban már 1872-ben elhatározta a városi közgyűlés. Az előjárók hangsúlyozták, hogy az új templom a fennálló Ótemplomnál kisebb semmiképpen ne legyen, váljon a város díszére, de a takarékosági szempontokra is felhívták a figyelmet. Ezért eldöntötték, hogy kétféle templomtervet kell készíttetni: egy egytornyú és egy kéttornyú változatot is. Hogy már korábban is kéttornyú templomról gondolkodtak, bizonyítja a közgyűlés kijelentése, hogy az árajánlatkérésnél *„a már több év előtt készített két tornyú templomról készült tervet”* is figyelembe kell venni. Erről a korábbi tervrajzról nem tudunk sokat, sajnos a levéltárban nem lelhető fel, de nem

gondolhatunk másra, csak arra a rajzra, amelyet már 1856-ban (tehát 20 évvel a Kiskun kerület megszűnése előtt) Koczka Ferdinánd szolnoki építőmester készített. Bár a tervrajz nem maradt fenn, azt tudjuk, hogy az a már akkor is tervbe vett új templomra vonatkozott, a későbbi megjegyzés szerint pedig ez egy kéttornyú templom tervrajza volt. Tehát már 1856-ban kéttornyú új templommal számoltak a városi előljárók. Így aligha tartható az az érvelés, hogy az 1876-os közigazgatási átszervezés miatt, egy esetleges segédpüspöki székhely miatt döntöttek volna a kéttornyúság mellett.

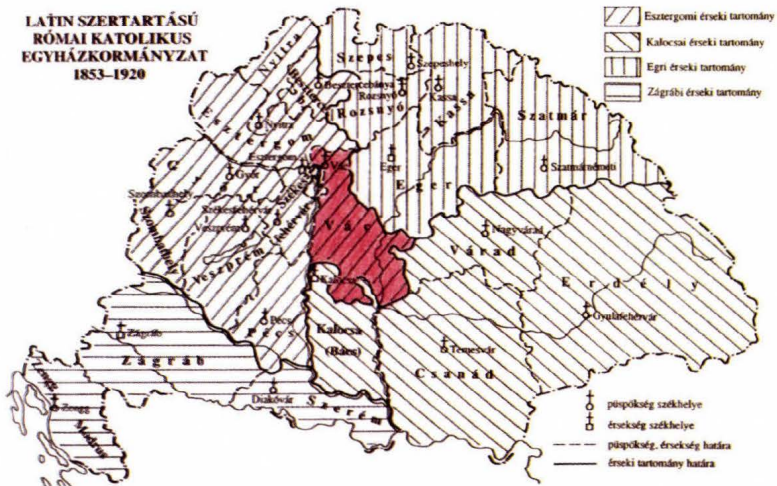
Egyéb érvek is felsorakoztathatók a segédpüspöki székhellyel szemben. Ha a félegyházi Újtemplom segédpüspöki székhely lett volna, joggal várhatnák, hogy a püspök mint egyházi főhatóság anyagilag is támogatta volna a templom építését. Ezzel szemben a félegyházi Újtemplom csak és kizárólag a város által biztosított anyagi forrásokból, illetve a hívek pénzéből, közadakozás útján épült fel, a korabeli szóhasználattal „*kegyes adományok és ájtatos hagyományok*” teremtették meg a pénzalapot. A templom kegyura a város volt, vagyis a templommal kapcsolatos ügyeket a városi tanács intézte. Így a város fennmaradt közigazgatási iratanyagában jól dokumentálva pontosan nyomon követhetőek a templommal kapcsolatos ügyek, azok között pedig nincs utalás bármiféle segédpüspöki székhelyre. Szintén a segédpüspöki székhely ellen szól az a tény is, hogy a váci püspökség az 1870-es években nem tűnt olyan nagyinak, mint az a cikk írójának idejében, 1992-ben tűnhetett. (5. és 6. kép) A püspöki rezidenciának kikiáltott épületre sem igaz az állítás, hogy ilyen célból készült volna. (7. kép) Ezt az Újtemplommal szembeni épületet legjobb tudásunk szerint 1899-ben építtette ifj. Molnár Imre, tehát az Újtemplom felszentelésétől számított 19 év múlva. Az való igaz, hogy az épület díszes, látványos, gazdagon díszíti épületplasztika és ráadásul a második világháborúig tornya is volt. Eredetileg azonban magánháznak épült, a ház emeletén lakások, a földszintjén posta, távírda, telefon és postatakarékpénztár

**KATOLIKUS EGYHÁZKORMÁNYZAT
1982-1993**

5. A váci egyházmegye 1992-ben

**LÁTIN SZERTARTÁSÚ
RÓMAI KATOLIKUS
EGYHÁZKORMÁNYZAT
1853-1920**

6. A váci egyházmegye 1870-ben

7. A Szent István-templommal szemközti Molnár-féle ház

működött. A 20. század második felében rövid ideig működött itt az Újtemplom plébániahivatala is, de egyéb ponton nem kapcsolódik a templom és ez az épület.

Miért lett hát kéttornyú a félegyházi Újtemplom? Ahogy már fentebb kiderült, 1872-ben a megbízott építész elkészítette a város által kért kétféle tervrajzot: az egytornyút is, a kéttornyút is. A város pedig egy hibrid változatot fogadott el. Mivel fontos volt, hogy a templom díszes és nagy legyen, a pénz viszont kevés volt, ezért úgy döntöttek, hogy „a templom elejéül a két tornyot ábrázoló rajzot, a templom belsejét, oldalát és tetejét illetően az egytornyút ábrázoló rajzot” fogadják el, s ténylegesen is ez a terv valósult meg.

El kell tehát fogadni, hogy az Újtemplom azért lett kéttornyú, mert a város vezetői egy nagy, szép, mutatós templomot akartak a saját pénzükön építeni, a váci püspöknek pedig nem volt különösebb kapcsolata a Szent István-templommal.

Ki a templom igazi tervezője?

Az Újtemplom tervezőjének a közvélemény eddig Pártos Gyulát tartotta. Olyannyira, hogy ha rákeresünk a Wikipédia szabad enciklopédiában Pártos Gyula építész nevére, akkor az építész életrajzi adatai mellett a lexikon-szócikkeknel megszokott portré helyett a neki tulajdonított félegyházi Szent István-templomról, vagyis az Újtemplom hátuljáról láthatunk képet. (8. kép) Mint köztudott, Pártos több évig együttműködött Lechner Ödönnel. A félegyházi Újtemplom egyike azon kevés épületeknek, amelyet Pártos saját munkájaként tartottak számon. A kutatások ellenben azt bizonyítják, hogy Pártos Gyula volt valóban a félegyházi újtemplom építész, de a tervezője valószínűleg nem.

Félegyháza megbízottjai 1872 tavaszán tárgyaltak Pesten egy Dötzer Ferenc nevű építőmesterrel, aki elvállalta a kívánt templomtervrajz és költségvetés elkészítését, vele a munkákra előzetes

8. A Szent István-templom hátulnézetből

szerződést is kötöttek. 1872 őszén Dötzer Ferenc megjelent Félegyházán, bemutatta az egy-, illetve a kéttornyú templomra vonatkozó tervet, fél év múlva pedig hozta a város által kért hibrid-templom módosított tervrajzát és a költségvetést, amelyekhez készített egy magyarázatot is. Ebből szépen kirajzolódik a később felépített templom képe. Itt magyarázta el Dötzer, hogy miért választotta a reneszánsz stílust, azonkívül részletezte és indokolta a templom szerkezeti megol-

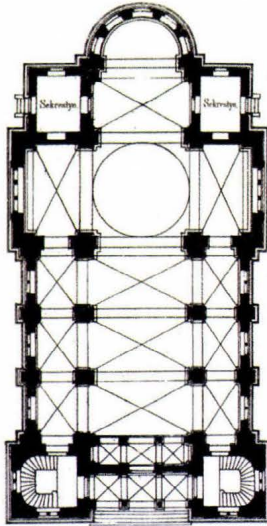
dásait, a sekrestye, a karzat, a lépcsők, a fedett előcsarnok elhelyezésének okait. A leírásból a ma is álló templom pontos képét kapjuk, amely tervrajz nélkül is tökéletesen elénk idézi a templom látványát.

A közgyűlés elfogadta Dötzer terveit, és az illetékes főhatósággal engedélyeztetni kezdte. Ennek folyamán 1873 nyarán jutott a félegyháziak tudomására, hogy Dötzer Ferenc csődbe ment. A csődbe jutott Dötzerrel való tárgyalás során kiderült, hogy a városnak már azért is kétezer forintot kellene fizetnie, hogy a kész terveket a csődtömegeből kiváltsák. Dötzer felajánlotta, hogy ha a félegyháziak az ő üggyársával, Pártos (ekkor még Puntzmann) Gyulával szerződnek, akkor nem kell fizetni a rajzokért, mert Pártos majd kárpótolja Dötzert.

A város tárgyalt Pártossal is, aki elvállalta a templom felépítését a Dötzerrel kialkudott áron, *a Dötzer által készített tervrajzok és költségvetés alapján*. 1873 őszén meg is kötötték a várossal a szerződést, itt már szerepelt néhány módosítás a Dötzer-féle tervhez képest. Pártos például a tornyokat karcsúbbakra tervezte, valamint több szobrot vállalt elhelyezni a templom homlokzatán, illetve később a tornyok ablakait is más formájúakra készítette. A kérdés csak az, hogy ennyi módosítás elegendő-e ahhoz, hogy Pártos Gyulát tartsuk az Újtemplom tervezőjének? Nehéz megítélni, hogy a Dötzer-féle terveknek a csődtömegeből való kiváltása elegendő volt-e ahhoz, hogy Pártos legyen a terv szellemi atyja, vagy tényleg történt mélyrehatóbb változtatás is a terveken, hiszen a tervek hiányában ezt nem könnyű megállapítani. Pártos megvette a terveket Dötzer csődtömegeből, tehát tarthatta a sajátjának, változtatott is valamennyit az eredeti terveken, az építkezés is az ő neve alatt futott, de tagadhatatlan, hogy a templom tervrajzának alapkonceptiója Dötzer Ferentől származik.

Pártos és Dötzer bizonyíthatóan munkakapcsolatban maradtak, Dötzer neve építésvezetőként az új templom építkezése kapcsán többször is előfordul. Valószínű, hogy Pártos végezte a műszaki

A Kis - Kún - Főlegyházi kal. templom
alaprājza
PÁRTOS GYULÁTÓL.

9. A Szent István-templom alaprājza

amely fölé Pártos neve került. (9. kép) Ez az egyetlen korabeli alaprājza a templomról. A szintén itt megjelent távlati rajz is az első hiteles ábrázolása az Újtemplomnak. (10. kép)

Ha elfogadjuk, hogy a templomot Pártos Gyula helyett a kevésbé neves Dötzer Ferenc tervezte, ez nem von le semennyit Pártos Gyula építészeti érdemeiből és a templomot sem fogjuk ettől kevésbé szépnek látni.

felügyeletet, nevével és vagyonával felelt az építkezésért. Az átengedett tervekért cserébe pedig alkalmazta Dötzert, aki vezette az építkezést és végigkísérte az általa megálmodott templom megvalósulását.

1877-es, tehát korabeli pesti újságok is bizonyítják, hogy együtt dolgozott Pártos és Dötzer az Újtemplom építésén, bár ezek a cikkek nem tértek ki rá, hogy ki tervezte a templomot. Pártos mint a templomépítés művezetője, Dötzer pedig a kőműves munkákat vezető építőmesterként szerepelt. Ebben az 1877-es újságban jelent meg az Újtemplom alaprājza,

10. Távlati rajz a Szent István-templomról

PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA

EGY ÉPÍTÉSI NAPLÓ TITKAI

A Kecskeméti Művésztelep építésének körülményei

AZ ELŐADÁS ELHANGZOTT KECSKEMÉTEN, 2010. NOVEMBER 24-ÉN

Idén több helyi közgyűjtemény, kulturális intézmény kiállítással emlékezett meg a Kecskeméti Művésztelep alapításának 100. évfordulójáról. Előadásommal – a levéltár részéről – ehhez a megemlékezés-sorozat-hoz is szeretnék kapcsolódni.

Elvi döntést 1909. október 23-án hozott Kecskemét város közgyűlése a városi Műkertben egy művésztelep létesítéséről. A művésztelep alapítását egyrészt a város, virágzó gazdasága és Kada Elek polgármester (1. kép) európai látókörű városfejlesztési elképzelései alapozták meg, másrészt a Nagybányai Művészeti Szabadiskolából Iványi Grünwald Béla (2. kép) vezetésével kiválni akaró művészek helykeresési szándéka inspirálta.

Az elvi döntéstől a megvalósulásig azonban „művészi lassúsággal” haladt az ügy, ahogy Kada Elek fogalmazott. 1909-től, a döntéstől, az építkezésnek 1910. szeptember 22-én történt megkezdéséig a terv sok tárgyaláson, módosításon ment keresztül. Erről nem kívánok beszélni, annál is inkább, mivel a Kecskeméti Művésztelep történetét, első 10 évének dokumentumait

1. Kada Elek

2. Iványi Grünwald Béla

már megírta, közölte, a nálam szakavatottabb Sümei György művészettörténész. Itt csak néhány időpontot említenék az elhatározástól az építésig eltelt időszakból.

- 1909. július 17. Iványi Grünwald Béla és Falus Elek megfogalmazzák a Kecskeméti Művésztelep programját.
- 1909. október 23. A város közgyűlése elhatározza a városi Műkertben egy művésztelep létesítését, festőiskola, iparművészeti iskola, 10 kislakásból álló műterembérház és 6 vezető művész részére 6 művészvilla építését (utóbbiakat 400 öles, a művészek tulajdonába kerülő telkeken).
- 1910. január végén már a művészvillák alapterületéről egyeztettek a leendő tulajdonosokkal: Iványi Grünwald Bélával, Falus Elekkel, Olgyay Ferencsel, Jánszky Bélával, Réthy Károlyal, Ferkai Jenővel.
- 1910. március. Kada Elek aggályosnak tartja, hogy egy 23 holdnyi városi tulajdonon belül a művészek tulajdonrészt szerezzenek.
- 1910. április. Jánszky Béla és Szivessy Tibor (3. és 4. kép) elkészítik a művésztelep összes tervét.

3. Jánszky Béla

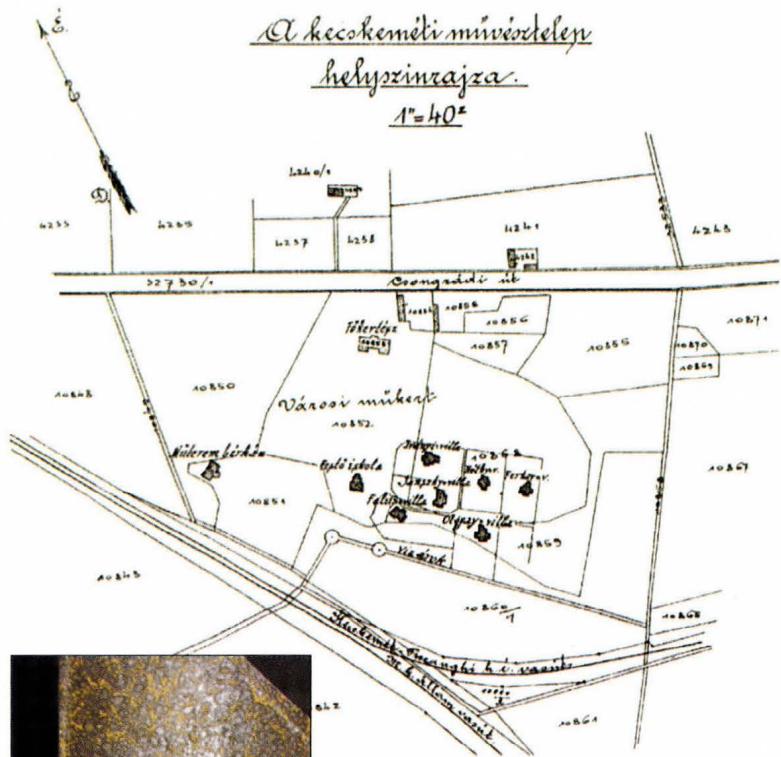
4. Szivessy Tibor

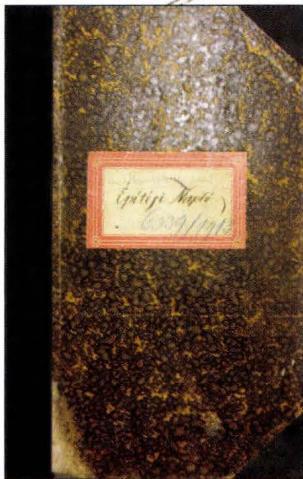
- 1910. május 12. A közgyűlés kimondja a döntő szót a művésztelep létrehozásáról, a ténylegesen építendő épületekről, az építés költségelőirányzatáról. (Itt már nincs szó iparművészeti iskolaépület emeléséről.) A műterembérház és a villa lakói bérleti díjat fizetnek majd, az egész építkezést a város állja. (A határozatba csak 5 villa építése került be.) Az építési költség: 227 261 korona.
- 1910. június 7. Elkészül az építkezés versenytárgyalási kiírása.
- 1910. június 19. Megérkezik a belügyminiszteri jóváhagyás.
- 1910. augusztus 6. Megjelenik az építési versenytárgyalás kiírása a helyi és a szaklapokban. Az ajánlatok beérkezésének határideje: szeptember 12.
- 1910. szeptember 20. A közgyűlés dönt a 4 munkacsoportban végzendő építési munkák nyerteseiről.
 I. csoportbeli: Kőműves-, vasbeton-, ács-, tetőfedő-, bádogos-, burkolómunkákat ifj. Gulyás János építőmester,
 II. csoportbeli: Asztalos-, lakatos-, mázoló-, üveges-, szobafestő-, kályhás munkákat Laczy Sándor és társai,
 A IV. csoportbeli: vízvezeték- és csatornázási munkákat az Első Magyar Kórház-berendezési és Felszerelési Gyár nyerte el.
 A III. munkacsoportba tartozó villanyvilágítási munkákat a város maga kívánta elvégeztetni. (A beérkezett ajánlatok végösszege 204 761 K.) A közgyűlés ekkor döntött a 6. villa felépítéséről is + 20 000 korona költséggel.

Ilyen előzmények után kezdődhetett meg a Műkertben a művésztelep épületeinek építése. (5. kép) Magát az építkezést sok kisebb-nagyobb esemény hátráltatta. Ez derül ki a levéltárban megmaradt építési naplóból.

Kecskemét közgyűlése már 1881-ben megalkotta építkezési szabályrendeletét, amely az építkezésekkel kapcsolatosan sok mindentől rendelkezett, pl. a benyújtandó tervrajzok fajtáiról, méretarányairól stb. Építési napló vezetéséről azonban nem esett szó ben-

5. Helyszínrajz

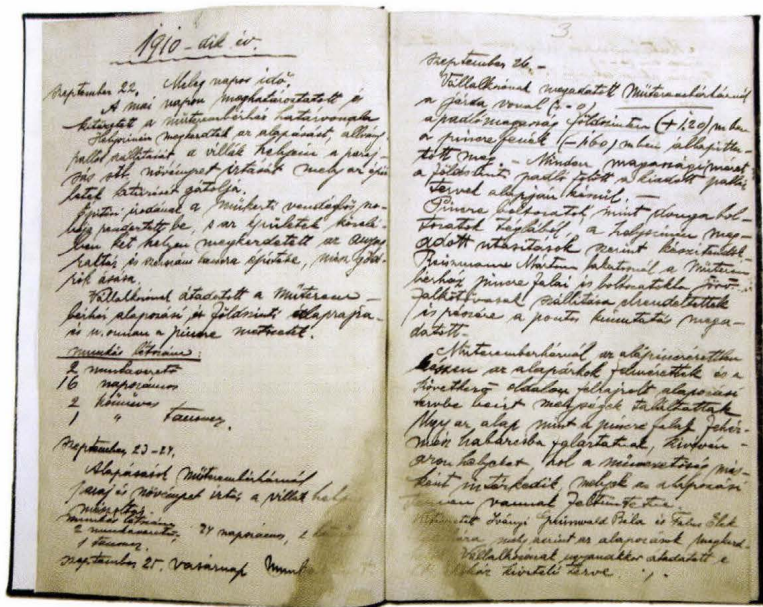

6. Az építési napló borítója

ne. Nem is eshetett, mert ennek vezetését a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium csak 1883-ban írta elő az állami mérnökök számára. A száraz műszaki adatokon, tényeken túl, sok érdekes eseményt, különös problémát, az építkezést hátráltató körülményt is megfogalmaztak a korai építési naplók. Erre példa a Kecskeméti Művésztelep építési naplója. (6. kép)

Egy „meleg, napos” szeptember 22-én kezdődött az építkezés és az építési napló vezetése. (7. kép) Ezen a napon tűzték ki az első épület, a műterembérház határvonalát. Építési irodának a műker-ti vendéglős egyik szobáját rendezték be. Az új, leendő épületek közelében anyagraktárt és szerszámkamrát kezdtek építeni, gödröt ástak mésztöltésre. Az első napon 2 munkavezető, 16 napszámos, 2 kőműves és 1 kőművestanonc dolgozott.

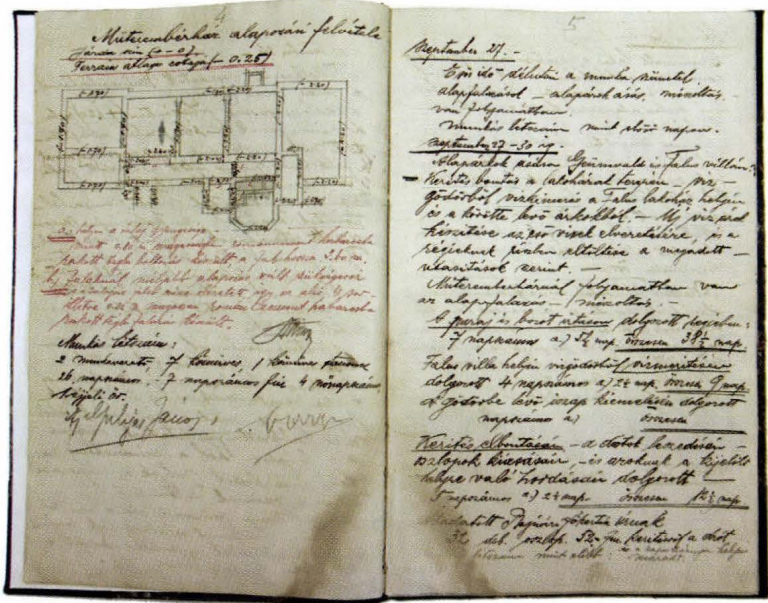
A napló vezetését – kissé nehézkes, de olvasható kézírással – ifj. Gulyás János építőmester, vállalkozó kezdte el. (Gulyás 1903-ban lett önálló építőmester, 1936-ig találkozunk nevével a Kecskeméti Ipartestület irataiban.)

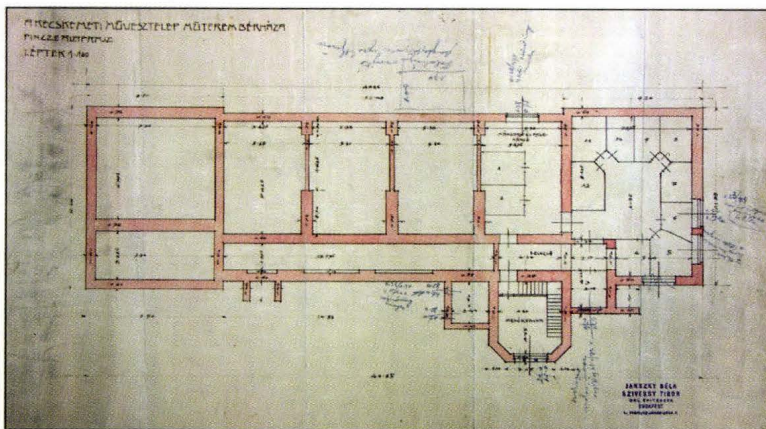
7. Az első két oldal az építési naplóban

Három napig tartott a műterembérház alapjainak kiásása, a naplóban is feltüntetett rajz szerint. (8. kép) Majd a dongaboltozatos pince és az első villák alapozása folyt. (9. kép)

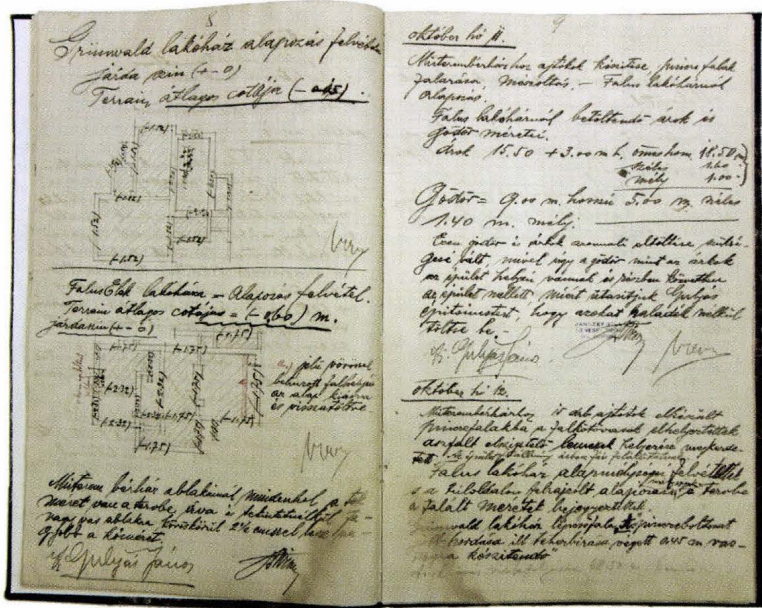
A 95 lapszamos építési naplóban az első laptól kezdődően minden napra található bejegyzés. Még a vasárnapokat is bejegyezték azzal a szöveggel, hogy: „*vasárnap, munkaszünet*”. Rendszeresen található a naplóban az időjárásra – főleg mint a munkamenet hátráltató körülményre utaló – bejegyzések. Pl. 1910. szeptember 27-én: „*Esős idő – délután a munka szünetel*”. Az építés megkezdésétől 1910. december 31-ig az időjárás miatt – eső, vagy decemberben a havazás és a hideg miatt – 10 napot állt az építkezés. Szeptember végén, október elején, pl. az Iványi- és Falus-villák alapozásához ásott gödrökből kellett az esővizet több napig kimerni. Ezért új víz-

8. Alapozási rajz a 4. oldalon

9. Pincealaprjz

10. További rajzok a napló oldalain

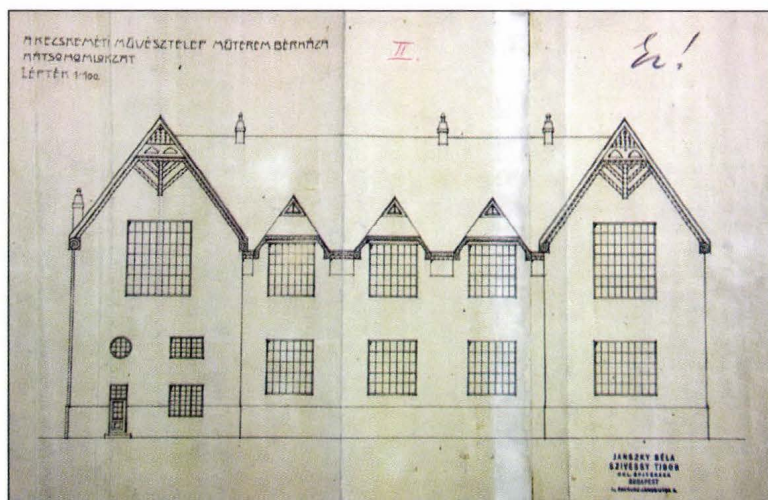
árkot készítettek az esővíz elvezetésére. Ritka kivételtől eltekintve, mindennap bejegyzésre került hány szakember és segédmunkás (napszámos) dolgozott az építkezésen.

Októbertől egymást követték a villák alapozási munkái. (Október 21–26. Réthy- és Ferkai-villáké, december 7-től Olgyay- és Jánszky-villáké stb.) (10. kép) Naponta beírta az építésvezető, hogy a 8 építendő épületnél hol tartanak a munkálatok. Már a műterembérház falazásának megkezdésekor problémák akadtak. Gulyás a következőkről értesítette a Művezetőséget (amit Jánszky és Szivessy látott el): *„Tekintetes Művezetőség!”* – írta a naplóba. *„Városi téglagyárból szállított téglák egy része egészen piszkos, [...] ezen piszkos, salétromos téglák később is kiütnek a falon, foltokat hagynak [...] az ebből származó hibákért, kár- és kellemetlenségért sem anyagi, sem erkölcsi felelősséget nem vállalok”.*

Szivessy és Jánszky felváltva ellenőrizték az építkezést, az építési naplót is folyamatosan olvasták, kézjegyükkel látták el és megjegyzéseket fűztek az olvasottakhoz. November 18-án Szivessy ezt írta: *„Építkezést felülvizsgáltam. Rendben folyik. A Falus-féle villa pincéjében víz van két hete. Ajánlatos volna a Művésztelep környékének összes vizes csatornáit, gödreit levezetni, s rendezni, nehogy a villák pincéi állandóan víz alatt álljanak az esős idők alatt”.* Néha a naplóvezetés hiányosságát is szóvá tették.

Csak november 20-án kötötték meg a megbízási szerződéseket a vállalkozókkal. Ezekben építési határidőnek 1911. augusztus 1-jét jelölték meg. Ennek túllépéséért napi 200 korona kötbér fizetésére kötelezték őket.

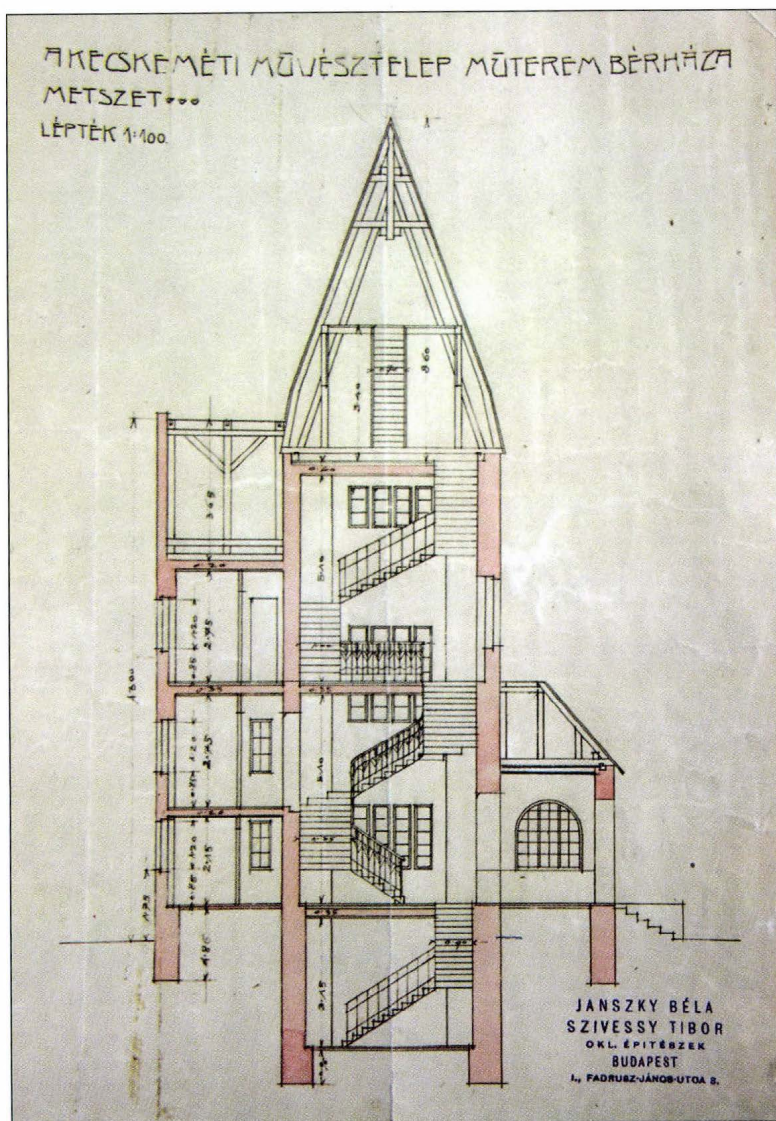
Gulyás építőmester azon túl, hogy az egymás után elvégzett munkafolyamatokat bevezette az építési naplóba, természetesen a különböző műszaki paramétereket, adatokat is lejegyezte, mint pl. az épületeken lévő nyílások mérete, a falkötő vasak hossza, a vasgerendák kétszeres míniumos mázolója stb.

11. A hátsó homlokzat rajza

1910 utolsó napjaiban a műterembérházon (11. kép), az Iványi- és Falus-villákon a tetőállítást volt soron, a Réthy-, Olgyay- és Jánszky-épületeken falazási munkák folytak.

Az építkezés nem kis gondot okozott a Műkert főkertészének, Bajnóczy Károlynak, aki a fuvarosok által a fák törzseiben, gyökereiben okozott károk miatt panaszt tett Varga Adolfnak, Kecskemét főmérnökének, aki az építkezést az építető részéről ellenőrizte. A panasz bekerült az építési naplóba, csakúgy, mint Varga rendelkezése, miszerint: *„felhívom vállalkozót, hogy fuvarosainak csakis a kijelölt utakon való járást engedje meg”*. Gulyás János így reagált az utasításra: *„a kert belső útjai el vannak korlátokkal zárva, fuvarosaim össze-vissza nem járhatnak [...] Az épületek körül, ahol már összetömről minden anyag, legnagyobb óvatosság és figyelem mellett is megtörténik, hogy a sűrű ültetésű fák és bokrok körül a kikerülhetetlenek törzse meghorzoslodik, vagy a kinyúló gallyak letörnek”*. Ígérte, hogy *„hatványozottabb mértékben óvakodnak a rongálástól”*, de felelősséget kizárólag saját fuvarosaiért vállalt.

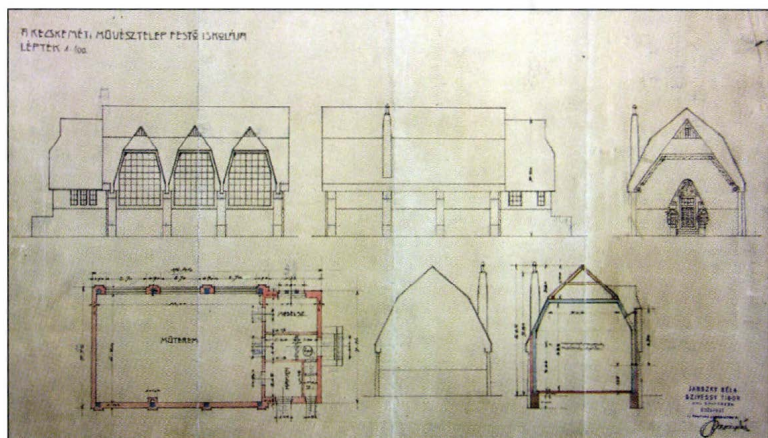

12. A műterembérház lépcsőházának metszete

1911. január 27-ére készült el a műterembérház cserépfedése (12. kép), az ácsok a Ferkay- és Falus-villa fedelét állították. Január végén, február elején a nagy hideg és a hó miatt majd' két héttig szünetelt a munka. Február végén már a kémények falazásánál tartottak. Március közepén folyt a tetőoromszegések és csatornák elhelyezése a villákon, elkészült a műterembérház belső vakolása. A mázolómeister azonban nem kellő odafigyeléssel végezte munkáját, mert Gulyás János a következő kérelmet intézte – a naplón keresztül – a Művezetőséghez: „Tisztelettel kérem tek. Művezetőséget szíveskedjen a mázoló mestert figyelmeztetni, hogy faszindely fedelek mázolását akként eszközölje, hogy a létrákat ne szegezze a tetőn, a bádogcsatornához se támassza, mert a zsindely a szegezéstől elhasad és kilyukad, a csatornát pedig elgörbitik”. A keletkező károkért felelőséget nem vállalt.

1911. április elején a műterembérház külső vakolásával, belső rabcifalak készítésével foglalkoztak, a villákban folyt a belső vakolás, készültek a lépcsők. Építés közben nem egyszer a tervtől eltérő módosításokat kellett tenni az építőknek. Áprilisban, amikor a festőiskola épületén (13. kép) a vasbeton munkák voltak soron

13. A festőiskola tervrajza

Reiszmannék nem szállították időben az elemeket, ezért – a napló szerint – Jánszky figyelmeztette az iparosokat, hogy őket teszi felelőssé a késlekedésből származó károkért.

Meg kell említeni, hogy ebben az időben, Kecskemét belvárosában is nagyszabású építkezések folytak: a Rákóczi úton éppen Jánszky és Szivessy tervei alapján készült a Kaszinó és a Gazdasági Egyesület épülete, a Szabadság téren épült az evangélikus bérház, a református jogakadémia épülete, a Népbank palotája, a katolikus egyház bérháza. Egy-egy iparos munkáját a sok vállalás is nehezítette, késleltette.

A művésztelepen gond volt a vízvezeték-szerelőkkel is. Április 28-án Jánszky bejegyzést tett a naplóba: *„vízvezeték-szerelők mai napon munkáikat teljesen beszüntették, a kiküldött szerelő munkaképtelennek bizonyult”*. Jánszky felszólította a Kórház Felszerelési Vállalatot, hogy: *„a szerelések legkésőbb jövő hónap 20-ig teljesen befejezést nyerjenek – munkáikkal már eddig is nagyon hátra maradtak, ebből származó károkért anyagilag felelősek lesznek”*.

Május elején külső, belső vakolási munkák folytak a bérházon és a festőiskola épületén, a villáknál pincelécpsőket készítettek, teraszokat betonoztak. A műterembérház homlokzatára a tervezett dombormű helyett Perlott Csaba készített freskót. Május végén Gulyás ezt írta az építési naplóba: *„az átadástól kb. 55–60 munkanap választ el”*. Azonban még túl sok aprólékos munka hátra volt.

1911. május 30-ától más kézírással vezették az építési naplót. A bejegyzések aláírója egy Gazdik nevű személy volt. (Az építési naplóból nem derül ki, hogy miért vette át annak vezetését, és ki volt ő tulajdonképpen.) Június 2-án adta ki a munkát Varga Adolf városi mérnök a Pásztor és Társa villanyszerelési vállalkozóknak. Június 12-én az összes kecskeméti szobafestő- és mázoló munkás sztrájkba lépett, és az építkezéseken – így a Művésztelepen is – megakadt a munka. *„A sztrájknak nem annyira a munkadíjkövetelés az oka, mint inkább elvi kérdések”* – adta hírül a helyi sajtó.

15. A megrongálódott zsinagóga

Jelentős károk keletkeztek a nagyobb középületekben: városháza, templomok (15. kép), laktanyák, iskolaépületek, az épülőfélben lévő új paloták mellett a magánházak nagy részében. „Pocsékká volt téve minden épület” – jegyezte meg egy kortárs. A kár a becslések szerint meghaladta a 10 millió koronát. Kada Elek polgármester és a város vezetői azonnal hozzáláttak a károk felméréséhez. A helyreállításhoz segélyért és állami kölcsönért folyamodtak a kormányhoz.

A művésztelepi építkezést sem kímélte a földrengés. Az építési napló szerint már július 10-én hozzáláttak az épületek tüzetes vizsgálatához. A villáknál az összes kémény megrepedt, a szerkezeti, tégl- és rabcifalakon kisebb-nagyobb repedések keletkeztek, ezek mentén a vakolat lehullott. A műterembérházon is megrepedtek, megdőltek a kémények, az épület jobb- és balszárnyán lévő nagy oromfalak kb. 5 cm-rel kihajoltak. Az épületen belül az összes műteremben, az előterekben a falak megrepedtek, a lépcsőfokok egymástól elváltak. A festőiskolánál a téglából épült homlok- és végfalakon történtek repedések, a cserépfedés teljesen hasznavehetetlen lett, újra kellett készíteni.

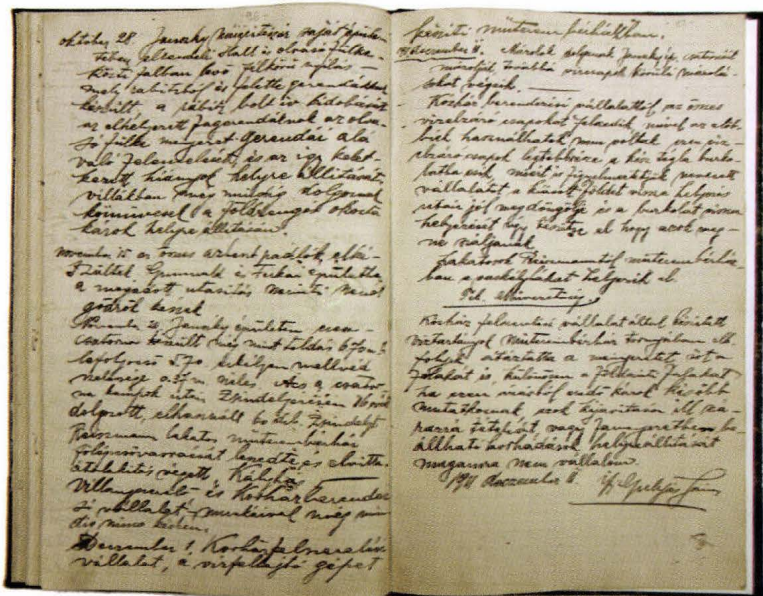
Július 10-étől október végéig folytak a javítási, helyreállítási munkák. A műterembérház helyreállítását ifj. Gulyás János vállalta. (Ettől kezdve újra találkozunk bejegyzéseivel a naplóban.) Ahol kellett, bontottak, a repedéseket falkiváltással javították.

Augusztus 26-án villám csapott az Olgyay-villába. A helyreállítási munkák mellett szeptemberben már szerelték be a fürdőkádakat, takaréktűzhelyeket, a villanszerelés is folyamatban volt.

Október 5-én azonban Gulyás a következőket jegyezte be az építési naplóba: „Tek. Művezetőség. Tisztelettel van szerencsém bejelenteni, hogy a Doloment Hézagmentes Padlógyár Rt. gyáráépülete leégett, ki a hézagmentes padlóburkolást készíti, így a munkák befejezésében késlekedés áll be akaratumkon kívül”.

November 15-ére készült el az összes azbeszt padló. A Kórház Berendezési Vállalat, amely a vízvezeték-szereléseket végezte, november 20-án még nem volt kész a munkáival, sőt december 11-én – az építési napló szerint – „a Vállalat az összes vízelzáró csapokat felszedi, mivel az előbbieket használhatók nem voltak”.

1911. december 11-én történt az utolsó bejegyzés az építési naplóba (16. kép), de korántsem az épületek átadásáról. Gulyás János tette az utolsó bejegyzést: „Kórházfelszerelési Vállalat által készített víztartány, a műterembérbház tornyában elhelyezett, folyik, átáztatta

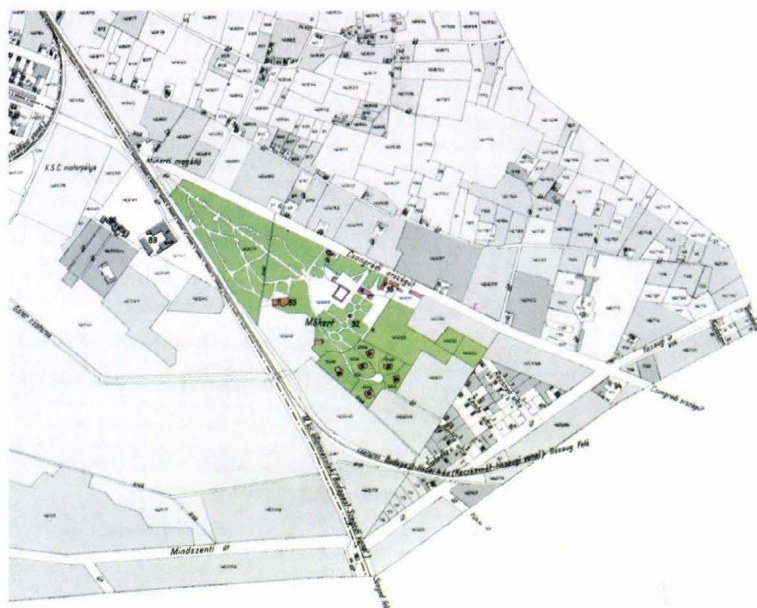
16. A napló utolsó oldalai

17. A művésztelepi bérház egy korabeli képeslapon

18. A Művésztelep műtermi épülete

19. Művésztelep területe a Műkertben

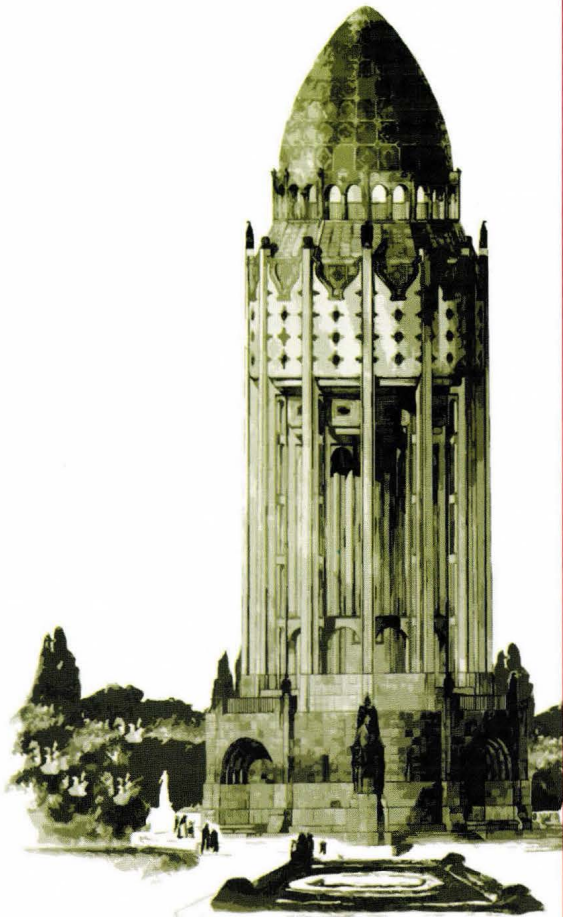
a mennyezetet, sőt a falakat is, különösen a földszinti falakat". A később mutatkozó károkért Gulyás nem vállalta a felelősséget, sőt a helyreállítást sem.

Itt ér véget az építési napló. Mi lett a javításokkal, mikor fejezték be teljesen a munkákat, megtörtént-e az ellenőrzés, vagy mikor volt a hivatalos átadás, ez az építési naplóból már nem derült ki.

Tény az, hogy a Kecskemétre települt művészek 1912 tél végén, tavasz elején tudták csak birtokba (helyesebben bérbé-) venni azokat. (17 és 18. kép) Herman Lipót naplójában az 1912. április 8-án Kecskeméten tett látogatásáról ezt jegyezte fel: „Kecskeméten 3 napig voltam. Grünwaldék már villájukban élnek, kellemes hely”. (19. kép)

SZABÓ BENCE

A KECSKEMÉTI RÁKÓCZI-VÍZTORONY Egy tervasztalon maradt műépítmény „története”

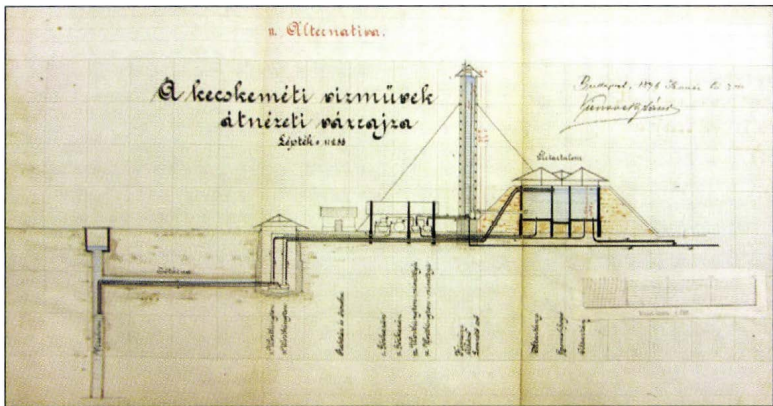
AZ ELŐADÁS ELHANGZOTT KECSKEMÉTEN, 2010. NOVEMBER 24-ÉN

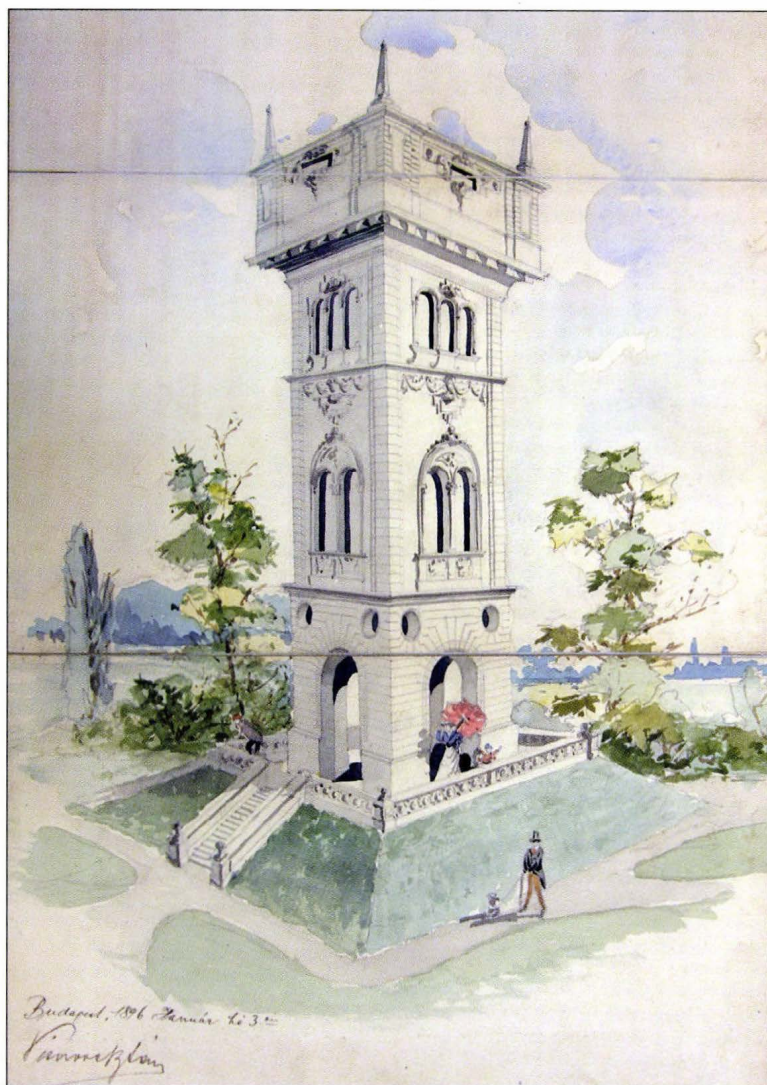
A víz alapvető életelelem, nélkülözhetetlen éltető közeg, csakúgy, mint a levegő és a föld. Az Alföld és különösen a Kiskunsági Homokhátság álló- és folyóvizekben szegény, szeszélyes csapadékeloszlású táj, ahol még inkább elsődleges szempont a bőséges, tiszta és egészséges ivóvízbázis felkutatása. A vízellátás rendezése a lélekszámban gyorsan fejlődő, iparosodásnak indult Kecskeméten elemi szükségleteként merült fel a 19–20. század fordulóján. Ennek az igénynek a felszín alatti vízkinccs ipari méretű kiaknázása mint a víznyerés egyetlen számottevő forrása felelt meg, kiváltandó a gyatra vízhozamú és megbízhatatlan vízminőséget produkáló ásott és fúrt kutakat, valamint a nagy anyagi áldozattal létesített artézi vízellőhelyeket. Felmerült tehát egy modern városi vízhálózat és vízmű ideája, amelynek tervezési-kiviteli munkája a század elején, a boldog békeévek legutolsó időszakában meg is kezdődhetett.

„A város belső területén elegendő mennyiségű és minőségű jó ivó víz nem áll rendelkezésre” – szögezte le Kecskemét törvényhatósági bizottsága 1904 novemberében tartott tanácskozásán. A vízhiány ekkorra már szó szerint „égető” problémát jelentett, ugyanis a tűzoltás nehézsége a közvagyonot folyamatosan veszélyeztette. Az utcák portalánítása, a mind terjedelmesebb csatornahálózat öblítése is komoly akadályokba ütközött, a nyári hőségben pedig a közterek, parkok locsolása sem volt mindenütt megoldott. Így tehát az elsődleges szempont, a lakosság és a helyi ipar tiszta, egészséges ivóvízzel való ellátása mellett köztisztasági és közegészségügyi célból is megoldásra várt a kérdés végleges rendezése. A vízproblémát a város vezetése

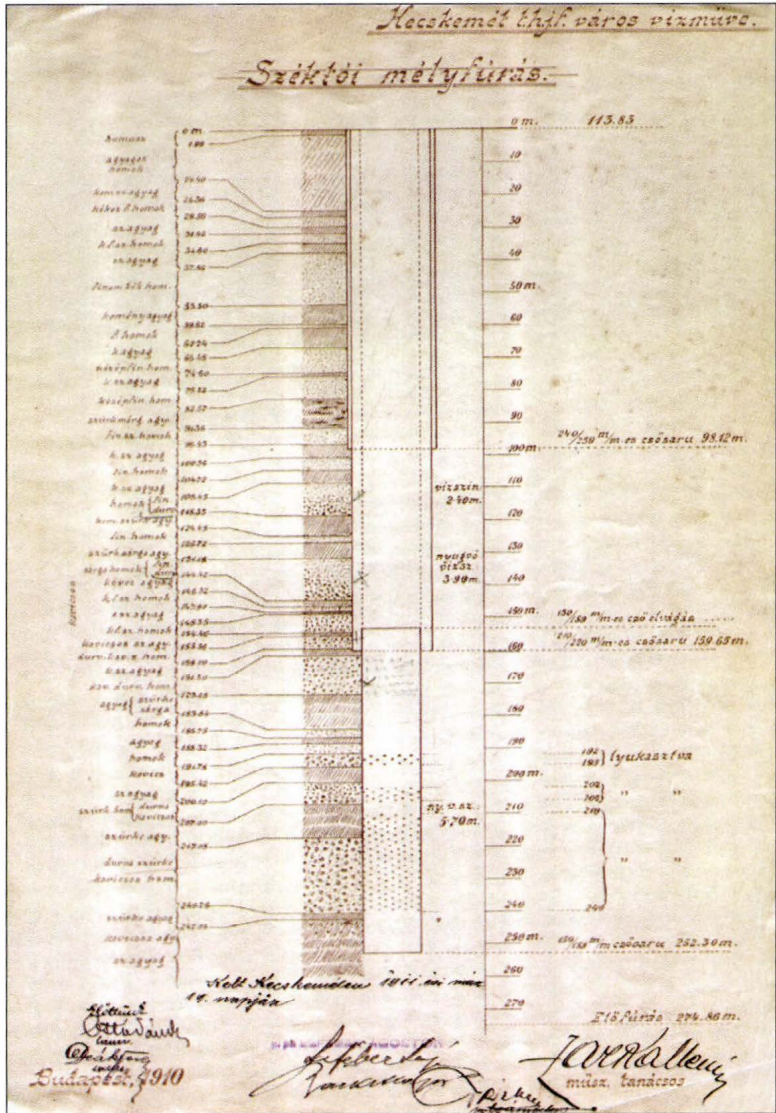
a századfordulót megelőzően már megkísérelte artézi és fúrt kutak létesítésével orvosolni, azonban az elért eredmény a befektetett költségekkel messze nem állt arányban. Szükségesnek mutatkozott tehát egy hathatósabb megoldás felkutatása. A 19. század utolsó évtizedében megkezdődött egy városi vízmű létesítése is, a törekvés azonban a felmerülő nehézségek miatt hamar kudarcba fulladt. (1. kép és 2. kép) Ezt követően csaknem egy évtizedig lekerült a napirendről a vízellátás rendezésének ügye. Városi vízműalapítás legközelebb tehát 1904-ben került ismét szóba. A városatyák a törvényhatósági bizottság november 24-i ülésén határozatba foglalták ebbéli közös óhajukat, miszerint „a közgyűlés a városi tanács javaslatához képest a városi vezeték létesítését elvileg elhatározza”. A vízmű helyének kijelölése és a megfelelő vízbázis felkutatása bonyolult műszaki kihívást és alapos geológiai szaktudást igényelt. A leendő vízelőhelyül a városhoz közel eső Széktó kaszálót jelölte ki a munkálatokban segédkező Földművelésügyi Minisztérium mérnöki hivatala. A helyszínen 1907 nyarán kezdődtek meg a fúrások. A kiemelt földszelvényről készült rajz alapján tudható, hogy a feltárt vízáadó kavicsos homokrétegek megfelelő hozamot voltak képesek biztosítani a felállítandó

1. Visnovszky Sándor: „A kecskeméti vízműnek átnézeti vázrajza” (1896)

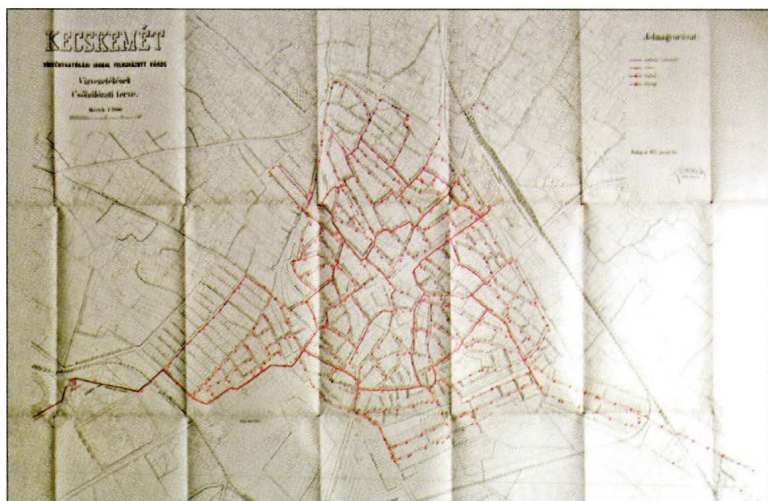
2. Visnovszky Sándor: A kecskeméti vízmű víztornya

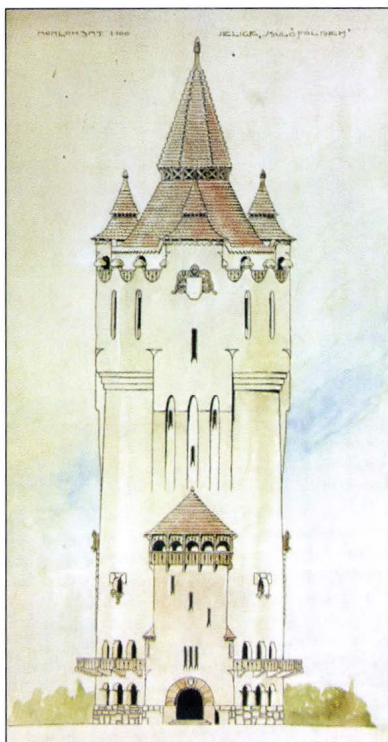
3. A széktrőli mélyfúrás szelvényrajza (1910)

vízmű számára, a vegyvizsgálati jegyzőkönyv bizonyítványa szerint pedig minőségi kifogás sem merült fel a mélyből felszivattyúzott víz fogyasztása iránt. (3. kép) Az előkészületi szakasz utolsó fontos lépcsőfokát a tervdokumentációkat kidolgozó szakmérnök felkutatása jelentette. A kecskeméti viszonylatban nagyszabású és igen költséges vállalkozásra a századelő elismert szaktekintélyét, Zarka Elemért kérte fel a „város közönsége”, mert: „*alig van az országban magyar szakférfi, a ki akkora tapasztalattal és gyakorlattal rendelkezik, mint a fentebb említett Mérnök úr, kiről még ezeken kívül azt az információt is nyertem, hogy teljes mértékben megbízható*” – áll Kerekes Ferenc törvényhatósági mérnök városi tanácshoz intézett jelentésében.

Hosszas előkészület és több lehetséges alternatíva fel-, majd elvetését követve 1911-re megszülettek a városi vízmű kiviteli tervei. (4. kép) A várhatóan 2 millió 466 ezer koronát felemészítő közmű 42 kilométert kitevő vezetékhálózatból, 10 kútból, a parkosított vízműtelepen lé-

4. A Kecskemét vízvezetékének csőhálózati terve. 1911. január

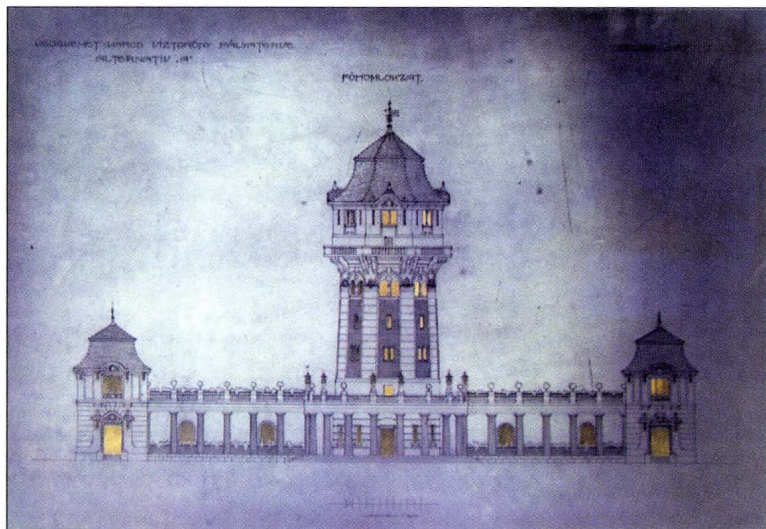
5. „Szülőföldem” pályaterv

tesülő, a vízkiemeléshez és -tisztításához, vastalanításhoz kellő műtárgyakból és épületekből állt össze. A tervezett közműrendszer szerves részét képezte egy magastároló is, amelyet a városnak a vízműteleppel átellenes felében helyeztek el. A városi csőhálózat szerteágazó rendszere ismét főnyomócsővé egyesülve e víztoronyba torokolt volna. A létesítmény célja és feladata abban állt, hogy a napszakonként fennálló fogyasztásbeli ingadozások hullámzó szükségletét kiegyenlítsse, mintegy tartalékot képezve a „csúcsidőszak” megnövekvő, vízkiemelés volumenét meghaladó igényei számára. A felállításra kerülő tározó megépítésével eleve kettős célt kívántak szolgálni a városatyák: egyrészt a vízellátás műszaki biztonsága

lebegett szemük előtt, ugyanakkor kezdettől foga jelen volt az építészeti-esztétikai és kulturális igény is: *„tekintettel a város sík fekvésére, a várost, sőt a távol vidéket uraló víztoronyt úgy kell megépíteni, hogy ez tetszetős külsőt nyerjen. [...] hogy a víztorony hozzájáruljon a város szépítéséhez”* – fogalmazta meg a város óhaját a tervező „szakférfi”, Zarka mérnök a létesülő vízmű műszaki leírásában. Abból a célból tehát, hogy a megépíteni szándékozott műépítmény ne csak a vízmű céljait szolgálja, de *„várost díszítő objektum is legyen”*, a városvezetés egy felhívást tett közzé, jelentős díjazás kilátásba helye-

zésével. A városi tanács az 1000, illetve 500 koronás honoráriumot végül két, arra érdemesnek ítélt pályamunkára osztotta ki, nagyra értékelve mindkét tervezet művészi érdemeit, ugyanakkor kivitelezésre alkalmasnak egyik sem tartotta. (5. kép és 6. kép)

Hogy a létesítendő víztorony terve és elhelyezése a művészi és városrendezési követelményeknek maradéktalanul megfeleljen, és műszaki szempontból is kifogástalan legyen, továbbá hogy a tervezett költségek reális határokon belül maradjanak, a városi tanács felhatalmazta a polgármestert, hogy a késői szecesszió építészetének egyik legméltatóbb, korának kiemelkedő képességű építész-mérnökével, Lechner Ödönnel tárgyalást kezdjen – aki a felkérést örömmel elfogadta. Az építőművész egy műalkotásnak is joggal nevezhető létesítmény tervezetét nyújtotta át Kecskemét számára, amely egyediségével, művészi szépségű részleteivel, izgalmas technikai megoldásaival feltétlenül részletesebb bemutatást érdemel.

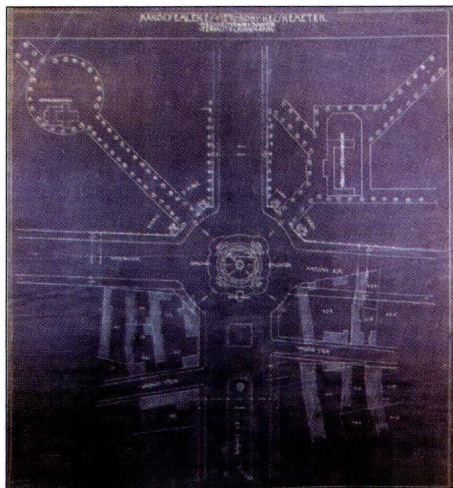
6. „H²O” pályaterv – „A” alternatíva

A kecskeméti városháza terveit megalkotó „építő művész” a felkérést követve rövid határidővel, 1911 májusára megálmodta a törvényhatósági jogú város grandiózus műépítményét, amely egyszerre szolgálta a város vízellátását, ugyanakkor Kecskemét architektúrájának újabb nevezetes objektumát is adta volna. Felmerült ugyanis a kecskeméti polgárok azon aggodalma, hogy egy, a város központjához közeli helyen felépülő, formátlan torony Kecskemét hangulatos városképét hosszú időre javíthatatlanul elrontaná. Így tehát nem mellőzhető, fontos szemponttá váltak – a műszaki tartalmakon túl – a szépzészeti megfontolások is. Harmadik funkcionális célként megfogalmazódott, hogy a torony rendeltetésétől fogva hatalmas, Lechner vélekedése alapján eredendően nem túl „esztetikus” tömegét fel lehetne használni egy nagy hatású, impozáns emlékmű állításának céljára is, hogy a város – régi óhaja szerint – „a magyar történelem [...] fényesen kimagasló alakjának, Rákóc[z]i Ferenc fejedelemnek méltó emléket állítson”. Lechner a víztorony számára a város

északi térségét jelölte ki, hol műszakilag és látvány tekintetében a Rákóczi út és a Katona-sor tengelyének metszéspontja kínálta a legalkalmasabb helyet.

(7. kép)

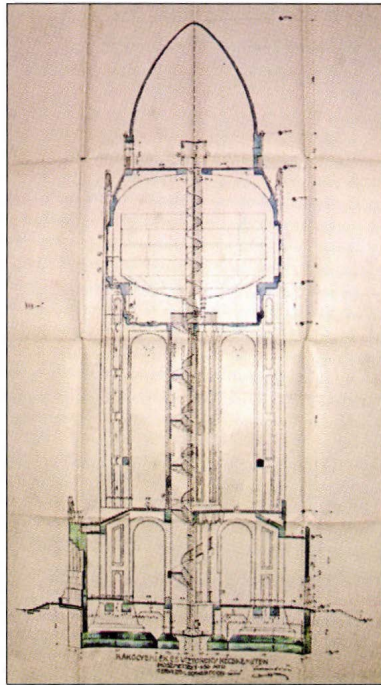
A tervek szerint létesülő műépítmény egy 478 m² területű betonlapra támaszkodott volna. Az alap 4 méteres magasságba érve lépcsőzetesen szűkül, egészen az első „terasse” magasságáig, míg tömege fokozatosan egyre szilárdabb keverési

7. Lechner Ödön: A Rákóczi-víztorony elhelyezésének helyszínrajza (1911)

arányú cementanyagból épült volna fel. Erre az alaptömbre támaszkodott az építmény 8 falazott oszlopa, amelynek anyagát magas hőfokon égetett, ún. vasas téglák adták. Ez a nyolc pillér hordozta az épület fő terhet, gyakorlati rendeltetését szolgáló, 1000 m³-nyi víztömeget befogadni képes tartályokat, amelyek közvetlenül a pillérekre nyugó vasbeton gyűrűn és az azon felfektetett kemény mészkőből képzett koszorún nyertek alátámasztást. A vasbeton gyűrű alkotta a víztorony szerkezet egyik legfontosabb szilárdító elemét, amely a nyolc tartóoszlopot egységgé foglalva egyenletes súlyelosztással helyezte át a roppant terhelést a támasztékokra. A pillérek által közrefogott henger falú tér – megfelelő kiképzéssel – alkalmasnak látszott számos funkció betöltésére, az értékes terület gyakorlati célú kihasználására. A tervező a támfalak alkotta térből vertikálisan emeleteket rekesztett ki. (8. kép) A szintek között az összeköttetést az építmény tengelyében kanyarodó „kényelmes” öntöttvas lépcső szolgálta, amelyet kovácsoltvas rács tett volna még díszesebbé. Az építmény földszintjén praktikus okokból szerkamrák kaptak helyet, amelyek elsősorban a vízmű műszaki létesítményeinek karbantartását szolgálták volna. A toronyba egy díszes kapun át lehetett volna az érdeklődő nagyközönségnek bejutni. Lechner az építmény tervezésekor eleve számí-

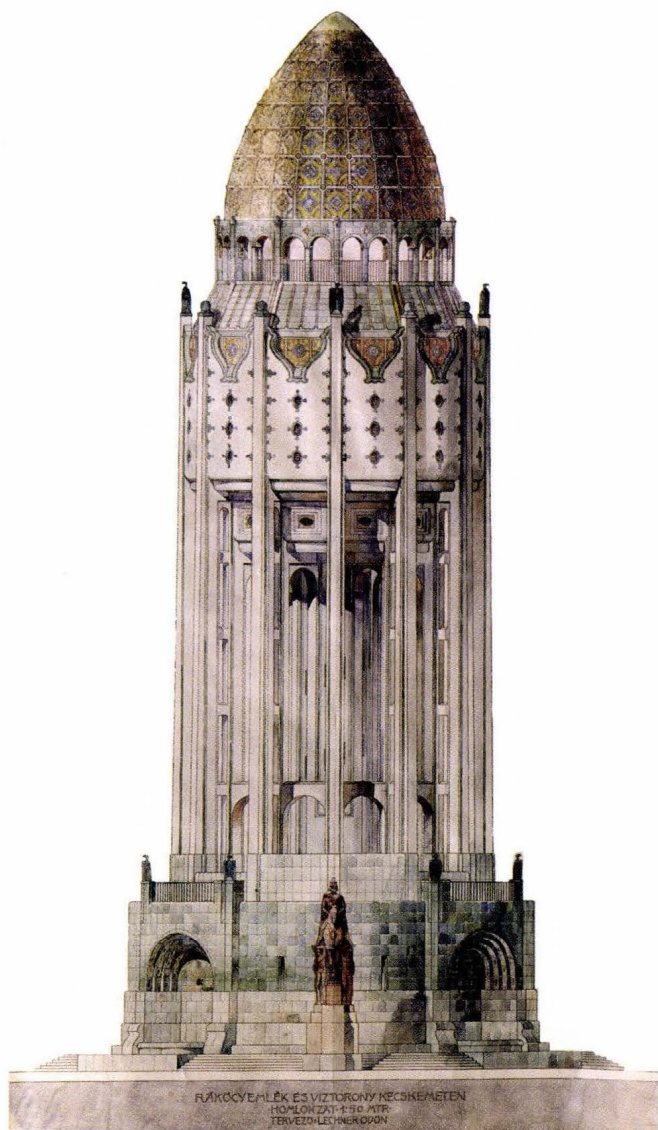
8. Lechner Ödön: A Rákóczi-víztorony hosszmet szete (1911)

tásba vette, hogy a közmű-objektum nyitott lesz a látogatók előtt, egyfajta turisztikai attrakciót képvisel a „puszták metropoliszában”, „miután az emlékmű nagy méretei, különös érdekessége föltétlen oda fogja vonzani a kíváncsi közönséget, mely nem elégedve meg a mű kívülről való megtekintésével, érdeklődéssel fog fordulni az építmény belseje fele”. Az első emeleten egy kapus szoba (porta) várta a tervek alapján a látogatókat. Képzeletben végighaladva a toronyban, a csigalépcsőn az 1. emeletre felérkező látogató egy előszobába jutott, amelyből egy körfolyosó nyílt. A folyosó ívét követve 7 helyiség ajtaja előtt lehetett elhaladni. (9. kép) A kialakításra váró szobák hivatali helyiség funkcióira éppúgy alkalmassá tehetőek lettek volna, mint egy Rákóczi „ereklye-múzeum” (emlékkiállítás) számára. Tovább kaptatva a lépcsőn a következő emeletre juthat a látogató nagyközönség, amelynek padlószintje az utca térszíne fölött már 20 méter magasságban feszült. Ez a szint tulajdonképpen egy osztatlan belterű, nyílt kilátócsarnok lett volna. A hatalmas oszlopok közei által alkotott 8 db, 6 és fél méter magasságba felnyúló ablaknyílásokon kitekintő látogatók számára a házak felett szép kilátás nyílt volna az egész városra. A kilátóhely magasságában, valamint a többi emeletson a beverődő esővíz elleni szigetelést a padlók aszfaltozása és megfelelő csatornázás hivatott biztosítani. A következő emeletsor már 3 méter távolságra, közvetlenül a víztartó medence alatt helyezkedett el, amely kizárólag műszaki célokat szolgált. Ugyanakkor a víztorony műszaki szempontból legérdekesebb és legfontosabb szakasza is innen kezdődött, amelyet gyakorlati rendeltetése ellenére a tervezőmérnök mégsem zárt volna el teljesen a nagyközönség előtt: „Innen tovább már csak egy szűkebb csigalépcső vezet a víztartó közepéből kirekesztve, főképpen gyakorlati célokra, de vállalkozóbb kedvű turistaszereű útnak használhatják azok is, akik az emléktorony felsőbb részébe is okvetlenül föl akarnak jutni. Ez a följárat a vízmedencétől teljesen el van zárva, de gondoskodás történt, hogy apróbb ablakokon át ennek a rengeteg víztömegnek folyton hullámzó látványosságát bárki is élvezhesse. Ezen legfelsőbb emelet, egy óriási kupola [...] még kü-

ból – még Zarka mérnök tervei alapján – egy úszót helyeztek volna a medencébe, amely egy lyukasztott csővezetékben tudott a vízállással együtt szabadon mozogni. A tervek alapján az úszóra erősített láncvezeték összeköttetésben állt egy elektromos jelfogóval, amely a vízállás 10 cm-es változása során egy elektromos impulzust adott át a víztoronnyal távvezeték-kapcsolatban álló „mutató készüléknek”. A készülékek mutatóját az elektromos jel ilyenkor egy egységgel előre vagy hátra mozdította volna. A készülékek egyikét a vízműtelepen a szivattyúgépház vezérlőben helyezték volna el, hogy a gépkezelő pontosan beállíthassa a vízkiemelés intenzitását. A másik jelzőóra egy tetszőleges helyen, valószínűleg a mérnöki hivatal irodahelyiségében kapott volna elhelyezést, hogy a városvezetés mindig figyelemmel követhesse a vízmű üzemszerű működését. A vízállásmérő összeköttetésben állt volna egy ún. „regisztrálóművel” is. Az eszköz a tervek szerint a mérésekből önműködően grafikonokat rajzolt, amelyek alapján következtetni lehetett volna a napszakok és évszakok szerint változó vízfogyasztás mérvéről.

A Lechner-féle épület esztétikai értékét a torony külső megjelenése, formája, szerkezete és díszítettsége együttesen szolgálta. Az 54 méteres műépítmény homlokzatát a tervezőmérnök gyakorlati hivatásának is megfelelő, az időjárás minden viszontagságának ellenálló, könnyű és a város számára megfizethető ornamentikával kívánta ellátni, amely egyben szolgálta a városképet meghatározó új objektumának látványos megjelenését is. A homlokzat fedésére Lechner az eredeti tervek alapján mázas csempét, illetve annak egy korszerűbb változatát, a pirogránitot tartotta a legmegfelelőbbnek. Ez a gres technikával készülő anyag a fenti kritériumoknak nemcsak megfelelőnek tűnt, de a táji adottságokhoz a legkívánatosabbnak is mutatkozott. Hiszen, *„Kecskemét a magyar alföld közepén [...] hegyektől s mindattól ami monumentális természetes építőanyagot szolgáltatna, távol esik. [...] természetellenesen hatna egy kötömeg itt, ahol a követ csak hírből ismerik”* – vélekedett az építőművész. (10. kép) A torony legalsó szintjei, a körülfutó lépcsőzet és a lába-

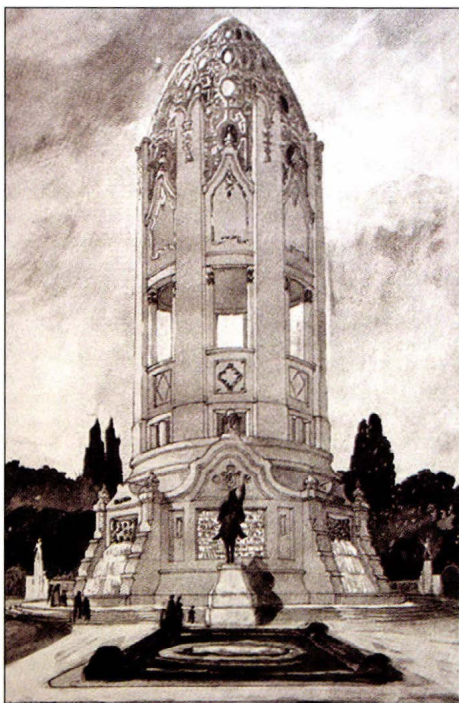

10. Lechner Ödön: A Rákóczi-víztorony látványrajza (1911)

zati rész kemény mészkőből kapott volna burkolatot, az e fölötti épületszakaszt pedig zöldes-szürke félfényű, helyeként színes, népies motívumokkal gazdagított pirogránit lapok borították volna be. A torony lábzatának körszeletét négy szökőkút tagolta a tervek szerint, amelyek aranyos fényű, eozinos háttérű fülkéiből hármassal zuhogtak volna alá a vízfolyások: Magyarország négy legnagyobb folyóját, a Dunát, Tiszát, Drávát és Szávát jelképezve. A torony tetejét egy kun sisak formájú, könnyű vasszerkezetű kupola zárta le. A csúcsdíz eozinos majolikájának aranyfényű csillogása messze földre ellátszódott volna. A torony aljában, „*méltóságos nyugalommal*” kapott volna helyet II. Rákóczi Ferenc grandiózus bronzból öntött lovasszobra – a 4 és fél méteres szoboralakot egy 4 méter magas alapzat hordozta, amelynek hatalmas arányai mellett a nyüzgő tömeg valósággal eltörpült volna.

Az 1911-es földrengés nemcsak az épített közvagyonban okozott hatalmas csapást Kecskeméten, de a már csaknem kivitelezési szakaszban tartó víztorony és vízmű terveit is megingatta. A földindulás tapasztalataiból kiindulva a több mint félszáz méteres magasságot meghaladó építmény terveit a felelős szakminisztérium és a város vezetése alapjaiban felülvizsgálta. A közgondolkodásban ugyanis meggyökeresedett azon aggodalom, hogy hasonló természeti jelenség a közeli vagy távoli jövőben bármikor bekövetkezhet, amelyre mindenképp fel kell készülni. Ebből kiindulva a városatyák felkérték Lechner Ödönt, hogy tervezze át művét, a Belügyminisztérium által megkívánt építéstechnológia alkalmazásával. Az építészmérnök 1912-re elkészült az átdolgozással: az új tervezetben a víztorony egy vasbetonnal kombinált, szegecselt vasvázás szerkezetből álló építménnyé változott. Ez a jóval nagyobb terhelésre szánt szerkezet volt hivatva hordozni a torony fő terhet, az 1000 tonnát meghaladó vízzel töltött vaslemez tartályt. A torony szerkezeti elemeit és homlokzatát ezúttal is az építőművész készítette el, mivel vélekedése szerint a szerkezeteknek az architektúrától való elválasztása járhatatlan

út lenne, mivel az építmény szerkezetének megalkotása és a homlokzat művészi megjelenésének megtervezése csak a legszorosabb kapcsolatban valósítható meg. Az új víztorony terve tehát egy teljesen új szerkezeti megoldással készülő építményt és ezzel összhangban álló modernebb ornamentikával felépülő műtárgyat vázolt fel. Az épület külső megjelenésének átdolgozását a szerkezeti változásokon túl indokolta az is, hogy a téglapilléres szerkezet helyett alkalmazni kívánt szilárdabb vasbeton jócskán megemelte a költségeket, így át kellett gondolni az alkalmazandó díszburkolat koncepcióját: „Miu-tán ezen új és jóval erőteljesebb szerkezet már a maga nyers felépítésében az előbbi szerkezetek[et] költségben messze fölülmúlja, kénytelen voltam a külső díszítésekben sokkal szerényebb eszközöket használni, [...] ennél fogva a torony igen nagy része nem lesz majolikával burkolva, mint az azelőtt egyszerűbb szerkezet mellett előírnyozva volt. Mindazáltal a torony új megjelenési formájában véleményem szerint még sokkal szebb és monumentálisabb lesz” – ígérte Kecskemét előjáróinak az építész. (11. kép) Az új művészi koncepció alapján Lechner Ödön a lovasszobor terveit is megváltoztatta, amele szerint az emlék-

11. Lechner Ödön: Az áttervezett Rákóczi-víztorony látványrajza (1912)

mű bronz anyagát egy újszerű műkövel, ún. „*cosinos pyrogránittal*” váltotta volna ki. Meg kell jegyezni, hogy a mester újszerűnek ható, a megszokottól elütő elképzelését a városatyák nem fogadták egyöntetű lelkesedéssel.

A visszafogottabb díszítés dacára az új tervek alapján felvázolt a közműrendszer költségvetési kiadásai tovább emelkedtek: a vízmű és víztorony létesítésének tervezett költsége átlépte a 3 millió koronát. Az építkezéshez szükséges összeget a város hitelfelvétel útján tudta volna biztosítani, a törlesztés fedezetét pedig a lakossági fogyasztást ellentételező díjfizetés jelentette volna. Elsősorban az elszabadulni látszó költségvetés megregulázásából kiindulva felmerült egy, a tervezettől némileg eltérő technológiát képviselő javaslat: egy víztorony nélkül létesítendő városi vízmű terve. Ezen elképzelés előnyös oldala volt, hogy alapvetően a már elkészült tervdokumentációkra támaszkodott. Többletberuházást a vízműtelepen létesítendő felszín alatti víztározó megépítésében és a szivattyútelepet a várossal összekötő gerincvezeték megkettőzésében igényelt, ugyanakkor a víztorony mellőzése folytán még így is jelentősen mérsékelte volna a várható kiadásokat. A város törvényhatósági bizottsága az új alternatívát tüzetesen áttanulmányozta, de üzemeltetési és technológiai szempontokat mérlegelve elvetette a vízmű víztorony nélküli megépítésének ötletét. A testület határozatba foglaltan erősítette meg abbéli szándékát, hogy kitart eredeti elképzelése, a víztorony és Rákóczi-emlékmű felállítása mellett. Elhárulni látszott immár minden akadály az elől, hogy Kecskemét vízművének megalkotása a tervezési szakaszból a megvalósítás fázisába léphessen át. Megkezdődött a kivitelezés részletes költségterveinek kidolgozása, valamint a részfeladatok elvégzésére alkalmas kivitelezők felkutatása, ajánlatok bekérése, korabeli kifejezéssel élve a munkálatok „*vállalatba adása*”. A küszöbönálló építkezés megindulását azonban az első világháború kitörése ismét meggátolta. Az elhúzódó hadiállapot, a háborús veszteségek okozta visszaesés a közműépítés ügyét hosszú

időre visszavetette. A régi tervek leporolására csak több mint egy évtized után, 1925-ben kerülhetett sor. A hamarosan beköszöntő világgazdasági válság közepette újra aktualitását veszítette az ügy. Kecskemét hön áhított vízművének megvalósulása csak a második világegést követően, az első hároméves terv során indulhatott útjára.

A vízmű és víztorony megépítése sohasem pusztán egy költséges, de szükségszerű városi közműberuházást jelentett Kecskemét számára. A város vezetése kezdetektől fogva a „talajszinttől” felemelkedve, szélesebb perspektívában gondolkodott: hitet tett azon szándéka mellett, hogy Kecskemét lakosságának tiszta, egészséges és bőséges ivóvizet biztosítson. A városatyák kifejezték szándékukat, hogy Kecskemét törvényhatósági jogállásához, rangjához illő módon polgárai számára méltó életfeltételeket biztosítsanak; pártfogásba vették a városban szárnyát bontogató ipar ügyét; lehetővé kívánták tenni Kecskemét további gyarapodását, fejlődését és modernizációját. Ezeknek a törekvésnek szimbolikus tárgyává vált a víztorony mint a közmű leglátványosabb objektuma, amely egyszersmind a Rákóczi-kultuszt ápoló emlékhely és az Alföld homokján polgárai szorgalmából és tehetségéből felvirágzó város jelképe lett volna, megtestesítve Kecskemét növekvő gazdasági erejét, gazdag és virágzó kultúráját, vitalitását. Annak dacára, hogy a Lechner Ödön által megálmodott víztorony soha nem épülhetett meg, tervasztalon maradt művét mégis joggal tarthatjuk számon Kecskemét értékes örökségei között.

GYENESEI JÓZSEF

A MŰEMLÉKVÉDELEM ELMŰLT HATVAN ÉVE
BÁCS-KISKUN MEGYÉBEN,
A LEVÉLTÁRI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

AZ ELŐADÁS ELHANGSZOTT HAJÓSON, 2010. OKTÓBER 19-ÉN

A műemlékvédelem gondolatának honi megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia 1847-ben kiadott *Felszólítás minden, a nemzeti becsületet szívében viselő magyarhoz a hazai műemlékek ügyében* című felhívásától számíthatjuk, a szakterület intézményesülése pedig 1872-ben, a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságának megalakulásakor történt meg. A hazai műemlékvédelem átfogó törvényi szabályozására első ízben 1881-ben, majd 1949-ben és 1964-ben, legutoljára pedig 1997-ben került sor. Rövid tanulmányomban a helyi műemlékvédelem 1950 és 1990 közötti időszakból villantok fel néhány érdekesebb epizódot a levéltári források segítségével hívásával.

Előfeltevéseimmel ellentétben az államhatalmi szervek még az 1950-es évek első felében is foglalkoztak a műemlékvédelem kérdésével. Régi épületeinket azonban ez idő tájt nemcsak az idő vasfogától, hanem a lelkes fémgyűjtőktől is óvni kellett. Egy 1954-es minisztertanácsi leirat ugyanis arról számolt be, hogy Sopron belvárosában számos műemléki és műemléki jellegű épület lefolyócsatornáját szerelték le, ezzel egyidejűleg Tokajban pedig egy 1790-ben öntött feliratos harangot gyűjtöttek be. *„A muzeális értékű tárgyak, illetve műemlékek megvédése – a fémgyűjtés idején – eddig jórészt a múzeumi dolgozók éberségén múlt”* – olvasható a levélben, amely a továbbiakban így folytatódott: *„Felhívom Elnök Elvtársat, hogy [a] jövőben a fémgyűjtő hónapok alatt és a fémgyűjtés ideje alatt a rendelkezésre álló propagandaeszközök (dobszó, hangos híradó) felhasználásával tájékoztassák a gyűjtésben részt vevő lakosságot a műemlékek fontosságáról”*.

Műemlékeinket időnként az önjelölt szakemberektől is meg kellett védeni, amint erre egy kalocsai épület átalakítási ügye is rávilágít. Az illetékes főhatóság a tervezett munkálatokat szakszerűtlenségi okból nem engedélyezte, erről szóló határozatában a jogi köntörfalazást mellőzve indokolta döntését: „*A hivatkozott rendelet éppen azért írja elő a tervező intézet bekapcsolását, hogy a tervezésből és művezetésből kizárja a kontár kezét, amelyre a megküldött terv vall és biztosítsa a műemlék helyreállításához elengedhetetlenül szükséges szakértő munkát*”.

A kiragadott példák és az ugyanebben az időben országos szinten folyó városképi vizsgálatok is bizonyítják, hogy a műemlékvédelem ügye az 1950-es években folyamatosan napirenden volt, de a felújításokhoz, állagmegóvásokhoz rendelkezésre álló anyagi források (már akkor is) elégtelenek voltak. Erről tanúskodik az az 1957-es levélváltás is, amely a szakminisztérium Műemléki Csoportja és a megyei tanács végrehajtó bizottsága között zajlott le, amelyben a minisztérium kérte a vb-t, hogy a legsürgősebb műemlék-helyreállítási munkák elvégzésére 200 ezer forintot állítson be költségvetésébe. A kérés ellen az érintettek ugyan nem emeltek kifogást, de jelezték, hogy fedezet híján nem áll módjukban végrehajtani az intézkedést. A helyzet a későbbiekben sem változott sokat, a második ötéves terv 1961 és 1965 közötti időszakában az Országos Műemléki Felügyelőség által Bács-Kiskun megyében elrendelt kötelező felújításokra előirányzott összeg alig haladta meg az egymillió forintot.

A műemlékvédelem települési-járési szintű koordinálását a hatvanas évektől kezdődően a városi műemléki albizottságok végezték, amelyek feladatkörükben sok más egyéb mellett részt vettek a felújítás alatt álló műemlékek műszaki ellenőrzésében, műemléki felderítést, adatgyűjtést és tudományos munkát végeztek. Az Országos Műemléki Felügyelőség 1968 tavaszán kezdeményezte az e téren folyó munka hatékonyabbá tétele érdekében a megyei albizottságok (MAB) megalakítását is. A Varga Jenő megyei vb el-

nőknek címzett felhívásra lapszéli megjegyzésként, pontosan nem azonosítható szignóval valaki a következőket írta: „*A megyében lévő műemlékek számát aligha indokolt megalakítani*”. A fennmaradt iratok tanúsága alapján így erre akkor nem is került sor, a Bács-Kiskun megyei MAB létrehozása végül csak 1980-ban történt meg.

A tanácsi korszakban a műemlékvédelem terén helyi, de vélhetően országos szinten is az 1972-es esztendő tekinthető fordulópontnak. Ettől az időtől kezdve ugyanis a műemlékvédelem szervezeti és személyi feltételeinek további szakszerűsödése és javulása, valamint az erre a célra felhasználható pénzügyi források lassú növekedése figyelhető meg. A leglényegesebb ezentúl mégis az a tény, amely a fennmaradt iratokból visszatükröződik, hogy hivatalos szinten is fontossá, vagy ha úgy tetszik, még fontosabbá váltak az értékmegőrzésre irányuló törekvések. A szakterület jelentőségének növekedését mutatta, hogy a magyar műemlékvédelem centenáriuma a megyei végrehajtó bizottság augusztus 16-i ülésén első ízben napirendjére tűzte a Bács-Kiskun megyei műemlékvédelem helyzetének megtárgyalását: „*Bács-Kiskun megye településszerkezete jellegzetesen alföldi. Műemléképtményeinek fennmaradása, átalakítása vagy pusztulása szorosan összefüggött a történelmi körülményekkel. A középkori építészetet a feltárt vagy még föld alatt lévő falusi településmaradványokon és templom alapfalakon kívül csak a soltszentimrei és lajosmizsei templomra, a kalocsai székesegyház románkori és gótikus faragványai és a kecskeméti ferences templom XIV–XV. századi részletei reprezentálják. A XVII. század építő tevékenységének országosan is ritka emléke a kecskeméti református templom. A műemlékállomány nagy részét a XVIII–XIX. sz[ázad] építészetének barokk és klasszicista emlékei alkotják, köztük olyan kiemelkedő értékű építészeti együttesel, mint a kalocsai székesegyház és az azt körülvevő barokk városmag; vagy a kecskeméti ún. Gólyás-ház, amely egymagában összefoglalja a XVIII. és XIX. sz[ázad] alföldi mezővárosi lakóházépítészeti jellegzetességeit. A mai korszerű építészet kezdeteit megalapozó értékes objektumok a kecs-*

keméti városháza, a volt református gimnázium, a Szabadság tér 7. szecessziós épületei. Téves tehát az a hiedelem, hogy megyénkben nem lehetők fel a múltnak olyan emlékei, amelyek megőrzése, restaurálása, hasznosítása feladatunk” – olvasható az előterjesztésben. A tájékoztató szerint Bács-Kiskun megye műemlékállománya 1972-ben 201 épületet foglalt magában, amelyből 38 a műemlék, 140 a műemlék jellegű, 23 pedig a városképi jelentőségű kategóriába tartozott. A beszámoló a korábbi évek jelentősebb műemlék-helyreállításairól szólva többek között szót ejtett a bajai szerb templom (1. kép), a kalocsai gimnázium, a szalkszentmártoni Petőfi-ház, valamint a hajósi gyermekotthon (2. kép) dísztermének „példamutató” restaurálásáról

1. A bajai szerb templom

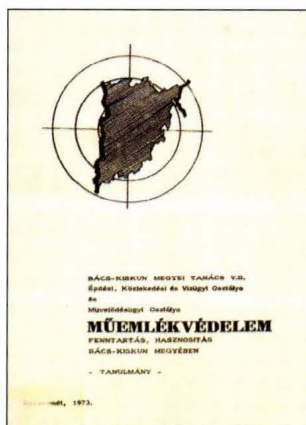

2. A hajósi Érseki Kastély

is. A végrehajtó bizottság határozatában elrendelte, hogy a tanácsok építésügyi szakigazgatási szervei a korábbiakhoz képest fokozottabban foglalkozzanak a műemléki ügyintézésel, a művelődésügyi apparátusok pedig a műemlékek kulturális célú hasznosítására fordítsanak még több gondot, emellett a műemléki helyreállítások támogatására tartalék képzését írta elő a tanácsok számára. A műemlékvédelem fontosságának propagálása érdekében oktatófilm leforgatásáról, a megye műemlékeit ismertető kiadvány kiadásáról, ismeretterjesztő előadások tartásáról született döntés. A testület utasította építési és művelődési osztályát a megyei műemlékvédelem irányelveit és feladatait tartalmazó terv elkészítésére. A *Műemlékvédelem, -fenntartás, -hasznosítás Bács-Kiskun megyében* címmel elkészült másfél-száz

oldalal komoly tanulmány (3. kép) a szakterület országos elveivel összhangban a műemlékek felkutatását, helyreállítását, megőrzését és bemutatását jelölte meg a helyi műemlékvédelem céljaiként. A szakmai anyag megvitatása és a további konkrét feladatok meghatározása érdekében a megyei vb 1974 márciusában újra napirendre vette a műemlékvédelem kérdését. A végrehajtó bizottság határozatában a védett köztéri szobrok és a népi műemlékek helyreállítására, illetve megőzésére vonatkozó elképzeléseket is cselekvési programjába emelte.

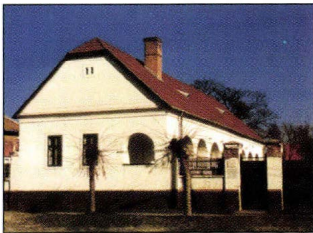
Magyarország műemlékállományának jelentős részét tették és teszik ki ma is a kastélyok, kúriák, amelyek eredeti funkciójukban a nemesi élet színteréül szolgáltak. 1945 után számos ilyen épületet vettek igénybe közösségi célokra: mezőgazdasági nagyüzemek, szociális otthonok, iskolák stb. kaptak helyet bennük. Az újrashanosítás azonban általában spontán ment végbe, nem készültek az eredeti és az új funkció optimális összehangolását biztosító helyreállítási tervek. További problémát jelentett az is, hogy az 1970-es évekre a normatívákat meghaladó fenntartási terhek miatt ezen épülettípusok folyamatos karbantartása elmaradt: kastély-, kúriaállományunk állaga nagymértékben leromlott, amely együtt járt azzal is, hogy ezen típusú műemlékeinknek egy része újra üressé, gazdátlaná vált. A helyzet felismerését követően 1982-től a VI. ötéves terv időszakában pályázati rendszerben lehetőség nyílt állami támogatás elnyerésére az üres és a rosszul hasznosított kastélyok és más műemléki középületek legsürgősebb állagvédelmi munkáihoz, valamint végleges helyreállításához, célszerű rendeltetésének kialakításához. Az ún. kastélyprogram keretében nyújtott kiegészítő

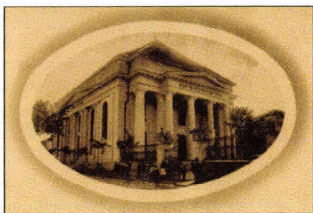
3. A tanulmány borítója

4. A bajai Vojnich-kúria

5. A kiskunhalasi Végh-kúria

6. A bajai zsinagóga

7. A solti Vécsey-kastély

pénzügyi források segítségével sikerült felújítani a bajai Vojnich-, és a kiskunhalasi Végh-kúriát, a solti Vécsey-kastélyt, valamint a bajai és apostagi zsinagógákat is. (4–7. kép)

Megyénk műemlékvédelmének történetében újabb fejezet kezdődött a megyei műemléki albizottság létrejöttével, amely alakuló ülését – építész, művészettörténész, régész és néprajzos szakemberek bevonásával – 1980. november 18-án tartotta Kecskeméten a Tudomány és Technika Házában. Ettől kezdődően a MAB végezte a műemlékek helyreállításával, hasznosításával, illetve a műemléki tudományos kutatómunkával kapcsolatos kérdések rendezését, valamint a bizottságra hárult a műemlékek bemutatásának és propagálásának feladata. Az albizottság – véleményező, javaslattevő, koordináló munkája mellett – évente 500 ezer forintnyi pénzügyi támogatás elosztásáról is döntött. A megyében folyó eredményes műemlékvédelmi munka elismerésének is tekinthető, hogy a műemléki albizottságok XI. országos értekezletét Kecskeméten rendezték meg 1981-ben. Ugyancsak a megyeszékhely adott részben otthont 1982-ben az UNESCO nemzetközi örökségvédelmi szerveként funkcionáló ICOMOS tudományos ülésének

is. A műemlékvédelem kérdésének fontosságát jelezte, hogy az 1980-as évek közepétől lehetőség szerint minden évben tartottak megemlékezést a megyében április 18-án, a műemlékvédelem nemzetközi napján, valamint az is, hogy a megyei MAB Bács-Kiskun megye építészeti emlékeit bemutató kiadvány elkészítését is célul tűzte ki, amely azonban pénzügyi okok miatt, sajnos, nem jelent meg. Nagy számban és lelkesen kapcsolódtak be Bács-Kiskun megye középiskolásai az 1986/87-es tanév folyamán az Örökségünk Őrei elnevezést viselő országos vetélkedősorozatba is (8. kép), amelynek elsődleges célja a fiatalság műemlékvédelmi szemléletének formálása volt. Nem maradt visszhang nélkül megyénkben a székesfehérvári IKARUS gyár dolgozóinak – spontánnak nem nevezhető, de nemes – felhívása, amelyet az országban működő vállalatokhoz, gyárakhoz, üzemekhez, szövetkezetekhez intéztek, amelyben kérték: minden termelőegység vállalja el egy műemlék patronálását, helyreállítását és állandó gondozását. Ennek egyik példája, hogy az Imrehegyhez tartozó Felsőkistelek dűlői erdészház helyreállítását az „*egy üzem-egy műemlék*” akció keretében a KUNÉP Vállalat finanszírozta.

Összefoglalva elmondható, hogy az 1980-as években Bács-Kiskun megyét a korszerű műemlékvédelem egyik jó példjaként említették szakmai körökben, amely nemcsak országos, hanem nemzetközi elismerést is kivívott magának, ez utóbbit jelzi az apostagi zsinagóga (9. kép) helyreállítáért kapott Europa Nostra-díj is.

8. A vetélkedő emblémája

9. Az apostagi zsinagóga

VAS TIBOR

MŰEMLÉKVÉDELEM KICSIBEN ÉS NAGYBAN

AZ ELŐADÁS ELHANGZOTT KECSKEMÉTEN, 2010. NOVEMBER 24-ÉN

A cím a méretekre utal, de az előadás inkább a léptékölről és ennek kapcsán a védelem módjairól szól. A kicsi és nagy szembeállításal együtt megjelenik az egyedi és csoportos, az egyedi védett épület és területi védelem, de a helyi védett és az országosan védett műemlék összevetés is. A vetített képek két város épületeiről, építészeti részleteiről készültek. Kecskemét és Český Krumlov a – sokban hasonló, de ugyanígy eltérő – két példa. Nem a két település összehasonlítása a cél, hanem a védelem módjának eltéréséből adódó különbségeket keressük. A két város eltérő nagyságú, egészen más történelmi és kulturális hátterű. Mai életük is gyökeresen különbözik. Viszont mindkettő sajátos, egyéni arculatú, s ezt az egyéni arculatot a települést alkotó sok-sok műemlék adja, amelyek védelme mindkét helyen kiemelt fontosságú.

Egyik példánk tehát Kecskemét. Itt élünk, dolgozunk, nap mint nap járjuk utcáit. Úgy gondoljuk, hogy részleteiben is jól ismerjük. De vajon így van ez? 2008 során a város helyi védett épületeinek újraértékelésében, a védendő házak listájának összeállításában vettünk részt. Munkánkat Bús Csaba és Újvári Sándor fotódokumentációja előzte meg. A helyszíni szemléket és a kiértékelést Babinszky Tünde és Katkics Tamás kollégáimmal együtt végeztük. A városban a kb. 40 országos védettségű műemlék mellett kb. 400 helyi védelem alatt álló épület van. Ennek a 400 épületvédelemnek nagy része a korábbi rendezési tervekben automatikusan öröklődött, különösebb átértékelés és kontroll nélkül. A listán szereplő házakból mára többet elbontottak, jellegtelenné átépítettek, de vannak olyan épületek a városban, amik bőven elférhettek volna a listán,

BATHYÁNY LAJOS UTCA 9.

Hrsz.: 60/4

Építész	Helyezés, átadás dátuma	20. sz. évi Kétszázötvenötödik Törvény alapján	TRT szabályozás Vár-100/05* A helyezés (M/1) műemléki jelentőségi területen belül áll.	ÖSSZES ÉRTÉK
1	2	3	—	6

Leírás:

Zártnak kialakításban álló egy emeletes, I. oszt. nyeregtetős kétszobás 2+2+2 lakóépület homlokzatának középső déli-rivaját felépítőben azonosították a 20. század elején épített épület Tégla falakkal, földszint felület tagoltságát és emeleti felület tagoltságát. Épület utcai irányú szimmetriával rendelkező, szögletes formájú épület, amely 1905-ben készült. A az emeleti utcai homlokzat kialakítását meghatározza az építészeti stílus (Vas Törz). Épület szerkezete és utcai megjelenése élénk a történelmi építészet stílusában jelenik meg. A épület az építészeti értékek (építészeti stílus, Vörösmarty Törz). Az 1905-ös évek végén felépített épület 2008-ban teljeskörűen felújított (építész: Vas Törz, kivitelező: Miskolc Városi Kétszobás Építészeti Stúdió).

Egyéb források:

1. BACSÓTV. Kecskemét, 94.03-11223 Tsz. tev. 1984
2. Nádai László: A Három Város Építészete. Nagybánya, 1989. p. 538. (596. és 387. lappal)
3. Heltai András: KECSKEMET. Kecskemét: Lajos-KR 1998. p. 106.
4. ÉPÍTÉSZMŰHELY KFT. Kecskemét, 07-2011 Msz. tev. 2008.

Értékelés:

Az épület tömege utcai (és utcai) homlokzat kialakítását meghatározza a Bathyány utcai építészeti stílus. Építészeti értékekkel rendelkező épület, amely a helyezés 1905-ös évek végén felépített épület 2008-ban teljeskörűen felújított (építész: Vas Törz, kivitelező: Miskolc Városi Kétszobás Építészeti Stúdió).

Helyszín:

Bathyány Lajos utca 9.

1

Képek:

Bathyány Lajos utca 9.

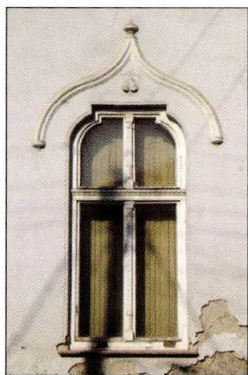
2

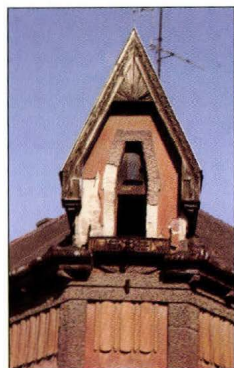
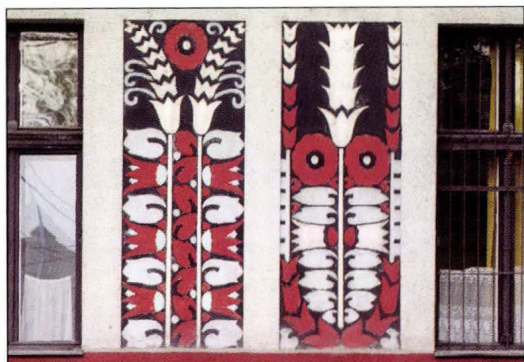
de valamiért eddig kimaradtak. A meglévő listá(k)nak az is nagyon nagy hiányossága volt, hogy a házakról a házszámokon kívül semmilyen további információt nem találhattunk. A munka így a véendő épületek aktuális listájának összeállításán túl azok egységes szempontrendszer szerinti értékelésére is kiterjedt.

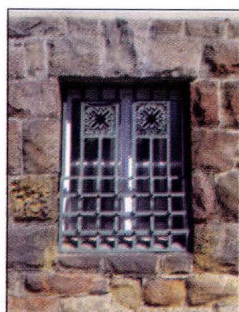
A feldolgozás digitális rendszerben történt. Ez tartalmazza épületenként az összes rendelkezésre álló adatot, fotót, műszaki rajzot, szöveges leírást. A számítógépen tárolt adatbázis bármikor bővíthető az újabb dokumentumokkal. A digitális adatbázis „kezelhető” kivonata az épületenkénti adatlapokból összeállított kötet, ami „lapozható”, s tartalmazza a legfontosabb információkat. Az azonosító adatokon, képeken túl itt szerepel a házak értékelése is. Külön-külön a történeti érték, az építészeti érték és a műszaki állag. Ez egy pontozásos rendszerrel kiemeli a fontosabbnak tartott épületeket. Ezen a szászterüsitett rendszeren túl egy szöveges értékelést is szükségesnek tartottunk, hogy mely épületnél mit kell kiemel-

tebben védeni. Mik azok az értékek, amik a védelmet leginkább indokolják. Sokszor már csak az épen maradt utcai homlokzat, vagy az épület tömegalakítása, esetleg értékesebb anyaghasználata az, ami a védelmet kiérdemli. Az így összeállított anyag több bizottsági értékelésen és szűrőn esett át, míg végül beépült a jelenleg érvényes szabályozási tervbe. Az építéshatósági munkát támasztja alá az egyes házak felújítási, átalakítási igénye esetén az engedélyezési eljárásban.

A helyszíni bejárásoknak, a részletfotók özönének köszönhetően a munka során előtérbe kerültek a részletképzések az épületornamentikák. Ma sokszor az építészeti szemlélet megelégszik a tér-tömeg-funkció-szerkezet együttesével, a részletek elsiklanak – „csak” díszítés. Pedig a részletek nélkül nem építészet az építészet, s nem műemlék a műemlék. A város építészeti valósága egyrészt az épületek tömegeinek, utcáinak és tereinek egyedi szövevénye, de ezen túl, vagy talán mellett, de mégis ezzel együtt létezik egy ornamentikákban, részletekben élő városkép. Az illusztráló fotók olyan részleteket sorakoztatnak fel, ahol az épület nagy léptékű jellemzőit (tér-, tömegalakítás, szerkezet) figyelmen kívül hagyhatjuk, s mégis egy össze nem téveszthető egyedi városkép alakul ki (sajnos terjedelmi okokból több száz fotó közlésére itt nincs mód).

Kecskeméten ennél figyelemremélőbb és sajátosabb helyzet alakult ki. A 19–20. század fordulóján lezajlottak a főtéri nagy építkezések. A szecesszió jeles mesterei terveztek és építettek ide, aminek hatása nem is maradt el. A kor lakóépületein sorra megjelentek az új stílusjegyek, részletek. A szecessziós főtér körül megépült egy olyan lakókövezet, ami ennek hatásait tükrözi. Egyedi ornamentikával bíró városkép alakult ki, s ez ilyen formában, mennyiségben csak itt, Kecskeméten jött létre. Egyedi városi karaktert képez, így fokozottan védendő. Ez az, ami más, mint az ország egyéb városaiban meglévő karakter. Ez a helyi védettségre javasolt épületek besorolásánál, értékelésénél is elsődleges szempont volt.

Azt figyelhetjük meg, hogy egyedi részleteken keresztül, azok által városi léptékű karakter alakult ki. Az egyedi részletek „stílusrokonsága”, gazdagsága egy össze nem téveszthető építészeti városképet alkot. Ha sémát állítunk fel, akkor HÁZ > RÉSZLET > VÁROSKÉP a sorrend. tehát a kis részletektől jutunk el a nagy egységig. Fölmerül viszont az a kérdés, sőt probléma, hogy az egyes épületeket védve mi történik a köztes területekkel? Az utcák burkolatai, az utcabútorok, az

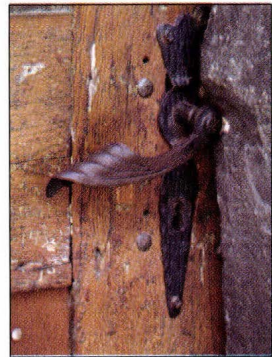
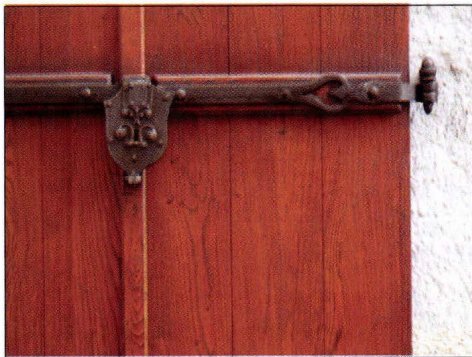
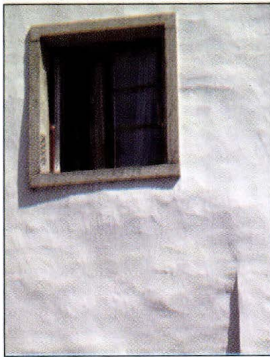
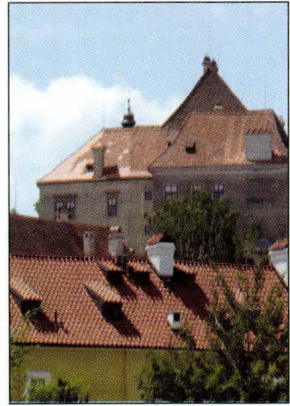
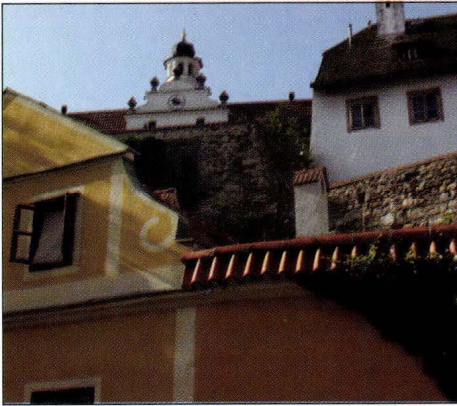
újabb építkezések, a nem védett szomszédos épületek... Ezeknek mi a sorsuk? Félő, hogy az egyedi igyekezetet leszámítva sorsukra vannak hagyva. Védünk egyedi emlékeket, de az az épített közeg, amibe beágyazódnak „külön életet él”.

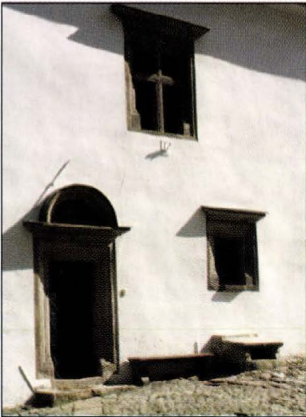
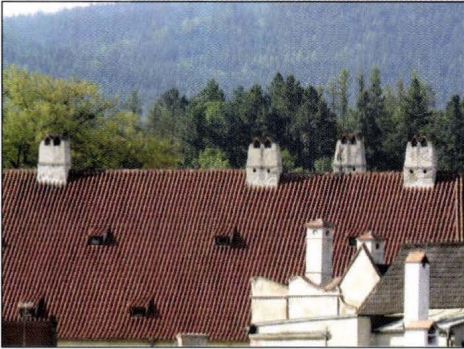
*

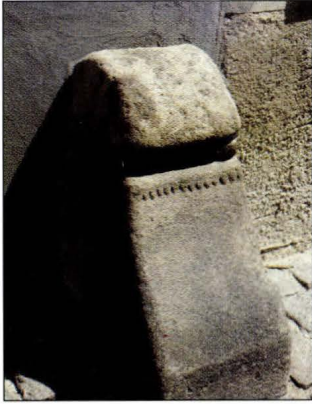
Nézzünk egy másik példát! Egy cseh kisváros az ország déli részén, az osztrák határtól kb. 30 km-re a hegyek között – Český Krumlov. Nagyon sok szempontból nem hasonlítható Kecskeméthez, de annyi közös vonás van, hogy itt is rengeteg a védett műemlék, amelyek nagy része kb. egy időben épült, a városka fénykorában, a 17. sz. elején. Egyéni arculat, össze nem téveszthető karakter jellemzi. 1992-ben megkapta a Világörökség címet, ami lehetőséget teremtett az épületek többségének helyreállítására. A 2002-es árvíz jelentős részét elpusztította, de ezeket a károkat mára helyreállították. A város gazdagságát az egykori ezüsbányászatnak köszönheti. A közelmúltig működött itt grafitbánya is, de ma bevételeinek jelentős részét az idegenforgalom adja.

A terepadottságok miatt (hegyek és kanyargó folyó közé zárt, nem bő-

víthető terület) a beépítés – az utcákat és tereket leszámítva – gyakorlatilag 100%-os. E miatt a 2–3 szintes, utcai oromzatos háztípus a jellemző. A változatos terep miatt rálátásokban gazdag, változatos városkép alakult ki. Fontosakká, városképi elemekké váltak így a tetők és kémények is. A tetőkön jelen van a cserépen kívül a faszindely és a fémlemez is. (Meg kell jegyezni, hogy a helyreállításoknál különös gonddal ügyelnek arra, hogy az eredeti anyaghasználat maradjon meg. Ha cserép volt a tetőn, akkor az új is cserép, ha zszindely, akkor zszindely, s így a fémlemez is! Nálunk néha ez nem annyira természetes...) A falakon sok a festett mintázat, a sgraffito, a falkép, a plasztikus díszítés. A vakolt felület mellett a részletekben sok a kő. Mindezt sok mívés épülettartozék (ajtók, ablakok, vasalatok stb.) egészíti ki.

Itt az egész belváros védett. Nyilván vannak itt is országosan kiemelt épületek, de az együttes védelem miatt az összkép, a közös megjelenés válik fontossá. Minden épület és környezeti elem ennek része, az újabbak is. Ami önmagában nem lenne műemlék azt is „húzza” a többi. Az épülettérű lépték, a környezet és az apróbb részletek együtt vannak jelen.

Ennek az együttes védelemnek fontos következményei vannak:

- a várossziluett, mint fontos városképi elem így automatikusan védettséget élvez
- az esetleg bontásra ítélt épület bontásakor előkerülhetnek korábbi épületmaradványok, amik miatt mégse kellett volna bontani
- az új beépítések idomulnak, és nem zavaró elemként jelennek meg a környezetben
- olyan részletek özöne van jelen és válik védetté, amik valójában nem műemlék házak (utcaburkolatok, kerékvetők, korlátok, lépcsők stb.)

Tehát az úgynevezett köztes zóna, a „mikroépítészet” is fontossá válik. Műemlékileg homogén környezet alakul ki, ahol jelentősége lesz minden elemnek. A házak egyedi védelmét megelőzi a (város) területi védelme. Látható, hogy ez a védelem máshogy működik,

más eredményt ad. Az egyedi védelemnél korábban felvázolt séma ebben az esetben más: VÁROSKÉP > HÁZ > RÉSZLET, azaz MIKROKÖRNYEZET.

A fenti sémának további következményei is vannak, ami az egyedileg védett épületek esetében csak ritkán, egyéni és jószándékú kezdeményezésre valósulhat meg:

- az összes új építés és elem (cégérek, portálok, vasalatok, utcai tárgyak) igazodik a meglévő környezethez
- de egyben a meglévő környezet ad útmutatást, valamint követhető nívót a szükséges új elemek kialakításához
- a város használatában is más lesz. Tetten érhető egy környezeti hatás, ami elsősorban a rendezvényekben, de még a hétköznapi életben is megvalósul. Vannak tradicionális ünnepek, ahol felveszik a korabeli ruhákat, régizene-fesztivál, barokk színház, utcai tradicionális vásár, de étel- és italárúsítás is. Az egész város törekszik arra, hogy egyéni karaktere ne csak a városképben, hanem ahhoz igazodóan az ott zajló életben is jelenjen meg. (Itt meg kell említeni azt, hogy nagy mértékben segíti ezt a jelentős idegenforgalom.)

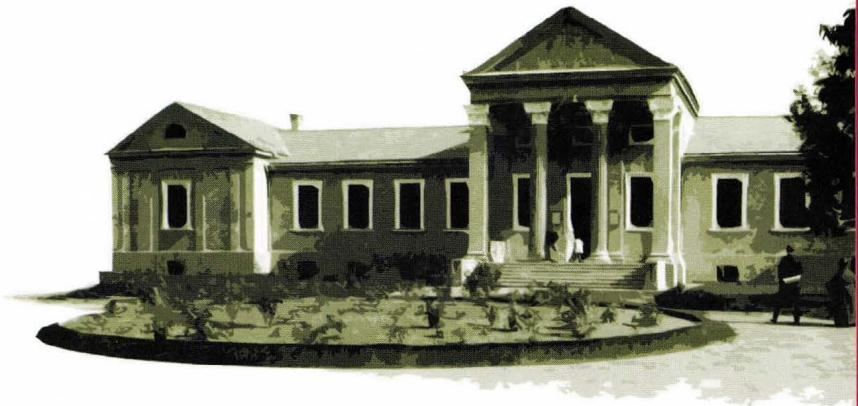
Zárszóként néhány megjegyzés. Nem a két várost – Kecskemétet és Český Krumlovot – hasonlítottuk össze, hiszen természeti, társadalmi környezetük, történelmük és mai szerepük teljesen eltérő, hanem a helyi műemléki védelem különböző módjaiból adódó következményeket, eredményeket. Az eltérő kiindulás előnyeit és hátrányait próbáltuk keresni. Az egyik legfőbb tanulság, hogy a régi házakat a mai igények szerint kívánjuk használni, miközben szeretnénk megőrizni azt, amit értékesnek tartunk belőlük, s közben rá kell jönnünk arra, hogy az épületeket nem lehet kiszakítani az őket létrehozó környezetből, mert hiteltelenné válnak. Minden épület egy adott építészeti környezet illeszkedő új elemeként jött létre. Lehet nagyon szép, de torzó lesz, ha eredeti környezete eltűnik. Ezért a magam részéről a területi védelmet (szemléletet) nagyságrendileg eredményesebbnek és hitelesebbnek tartom, de úgy, ha az kiterjed a teljes környezetre és részletekre is. Jobb híján szükséges az egyedi védelem, de előbb-utóbb szembetűnő lesz a folyamatosság hiánya. Védett épület és környezete között egyre nagyobb lesz a szakadék. A nagyobb egység eredményes területi védelméhez ma még valamiféle egyedi helyzet kell. Vizsgált példánk esetében például a jelentős idegenforgalom.

Az előadás vetített fotósorozatra épült, amelynek egy része szerepel itt. A kecskeméti képeket (69–72. oldal) Bús Csaba és Újvári Sándor, a Český Krumlov-iakat (73–79. oldal) a szerző készítette.

BOROS PÁL

ÉRTÉKVÉDELEM ÉS ÖNAZONOSSÁG

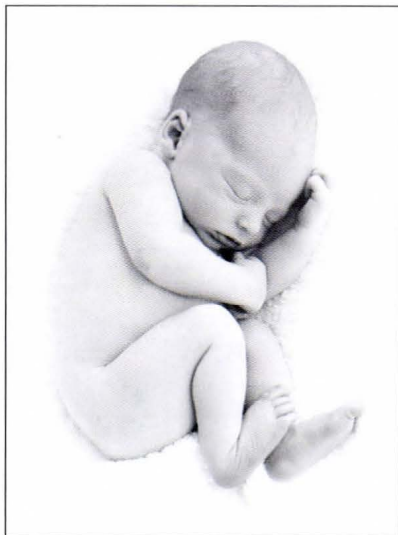
AZ ELŐADÁS ELHANGZÓTT HAJGÓN, 2010. OKTÓBER 19-ÉN

A fotó (1. kép) alapján vajon meg tudjuk-e mondani, hogy kit látunk – mely náció, milyen társadalmi helyzetbe született gyermekét –, s mely korban élhetett?

Kiről készülhetett a kép? Valamelyik nagyszülőnkéről? Szülőnkéről? Valamelyik kortársunkról? Vagy annak gyermekéről?

Az alábbi képek (2–4. kép) már sokkal több támpontot nyújtanak. Itt a fotó, a fotós látásmódja már árulkodó. Az ábrázolásmód: beállított kép

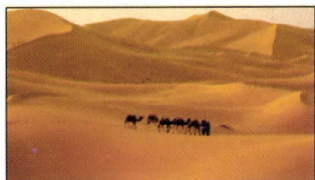
1. kép

2–4. kép

5–8. kép

9–10. kép

11. kép

vagy jelenet spontánnak tűnő exponálása már önmagában is korokról árulkodik. Ami pedig a képen látható, az sok tekintetben segít behatárolni – ha egyelőre tágabb környezetben is – a helyet.

A ruházat (5–8. kép) további támpontul szolgál egy ember térben és időben való meghatározottságáról. Sőt nemzethez (néphez) köt, társadalmi helyzetéről is mesél. Sok tekintetben még az ábrázolt emberek földrajzi környezetének körülményeiről is árulkodik.

A további képek azt illusztrálják, hogy egy embercsoport (egy társadalom) – nyilvánvalóan a földrajzi hely függvényében is – milyen viszonyban lehet az elődök alkotta világgal. Nyilvánvaló, hogy szélsőséges körülmények között (9–10. kép) szinte nyomot hagyni is lehetetlen. A légifelvétel (11. kép) pedig olyan helyet mutat (Trója), amit a mai világ már csak körülvesz, nincs kontinuitás, kizárólag emlék.

Akad olyan helyzet is, amikor a korábbi korok lenyomatát a jelen mintegy körbenövi, s az egyébként halott emlékek – legalább az idegenforgalom szintjén – a szinte ugyanitt jelenlévő mai település részévé válnak (12. kép). A (13. kép) azt mutatja, amint a múltban közvetlenül benne élnek:

a múlt egyben jelen is. A (14. kép) is egy viszonyt mutat a múlt-hoz, amikor egy kor terméke egy településkép tisztán már csak egy skanzenben tud jelen lenni...

És milyen az az ember (ki ő?), milyen az a társadalmi felépítés, amely az alábbi, ilyen vagy olyan nagy struktúrákat hozza létre? És ezek a maga alkotta keretek hogyan hatnak vissza rá? (15–18. kép)

...és mi van, ha a bemutatott példák, tárgyak, struktúrák, múltak nincsenek, elkallódnak, megsemmisülnek, vagy érdektelenné teszik őket?

Kik vagyunk akkor?

Lehet-e csak a mindenkori jelen elégséges identitásképző?

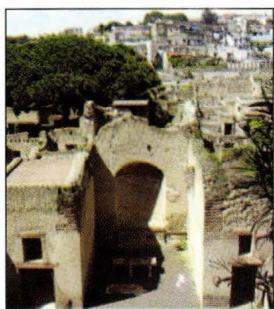
Azt hiszem, nem kérdés, hogy az előbb látott attribútumok oly mértékben határoznak meg minket (persze ez kölcsönös, oda-vissza hatás), hogy ezek nélkül – elsősorban mint közösség, mint társadalom – senkik lennénk a világban.

Amikor azt mondják, hogy ezek/ilyenek pl. az eszkimók, a japánok, a magyarok vagy a beduinok, elsősorban – a cselekedeteiken (azaz a történelmen kívül) – ezek által vagyunk definiáltak. A milyenek vagyunk, a kik vagyunk kérdésre stabil tartalommal bíró választ csak a múlt, a múltak adnak! A jelen mindig konfúz, a szándékok (a jövő) meg még nem határozhatnak meg minket...

Ezért fontos a múlt!

És ennek a múltnak az egyik legfontosabb fellelési helye a
MÚZEUM!

Ha egy kicsit kinézünk a tárgyak mögül a nagyobb tárgyakra, a házakra, a településekre: mindjárt érthető lesz, hogy elméleti megfontolások ide vagy oda – az Athéni Chartára gondolok, miszerint műemléket nem építünk – miért épp' Németországban és Lengyelországban építettek városi szinten vissza a semmiből műemlékeket a második világháborúban.

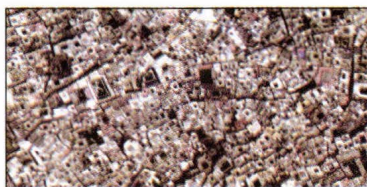
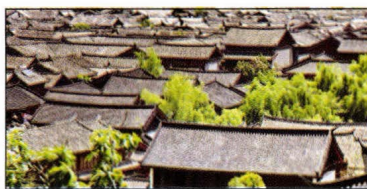
12. kép

13. kép

14. kép

15–18. kép

A múzeum identitásképző intézmény. És mint ilyenre, igen nagy szüksége lenne minden társadalomnak és államnak, amelyik társadalom illetve állam akar maradni!

Nézzük meg mi a helyzet a Bács-Kiskun megyei múzeumi szervezet zászlóshajójával, a kecskeméti Katona József Múzeummal!

Kecskeméten van – megjegyzem Kecskemétnek nincs saját helytörténeti, állandó kiállítása és kiállítóhelye sem. (Nem tudom melyik a tyúk és melyik a tojás...) Kiállítóhelyként ott a Cifrapalota, a Bánó-ház (Naiv gyűjtemény), az orvostörténeti gyűjtemény épülete és az iskolatörténeti kiállítás, ami, mintha nem is lenne. És van a múzeum, amiben már helyhiány okán évtizedek óta nincs kiállítás, ami pedig összezsúfolódik benne..., hát minden elismerésem az ott dolgozóknak.

Ez az intézmény/épület jelen formájában nem tud megfelelni az identitásképző szerepének. Én most csak a helyről, pontosabban a hely hiányáról beszélek, és nem is akarom érinteni az ott dolgozó szakemberek egyébként áldozatos munkáját!

Nincs hol megmutatni, egy állandó kiállítás keretében a néprajzi anyagot.

A kőtár, mintha nem is lenne...

A képzőművészeti gyűjtemény is ki tudna állítani jóval több anyagot, akár állandó kiállítás keretében, ha lenne hol...

A restaurátorok a szuterénban, vizes falak között dolgoznak, a tudományos munkatársak (néprajzosok, régészek, művészettörténészek) zsúfoltságban. És nagyon sok szakterület önálló, megfelelő, szakszerű munkafeltételeket biztosító helye hiányzik!

Egy olyan ország, amelyik – tudtommal – újra akarja építeni, a hol hanyagolt, hol rombolt, hol átírt identitását, nem nélkülözheti a működőképes múzeumokban rejlő tudást: az anyagot és a bemutatást.

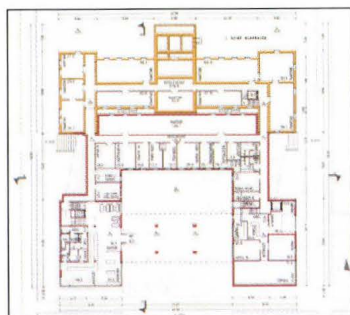
19. Helyszín – a Vasútkert

Voltak már kezdeményezések a Katona József Múzeum bővítésére, többször is:

- az 1960-as évek vége felé: Hajnóczi professzorék terve
- az 1980-as években Kerényi József egy diplomázója készített tervet

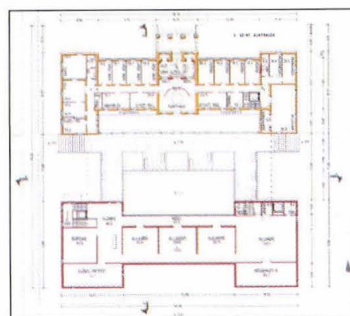
– utoljára mi, 2006 tavaszán egy, fejlesztő-pénzszerező pályázatra készítettünk tanulmánytervet két változatban.

A terveket csak azért vetitem, hogy érzékelhetővé váljon a hiány, ami nélkül nem lesz Kecskeméten MÚZEUM!

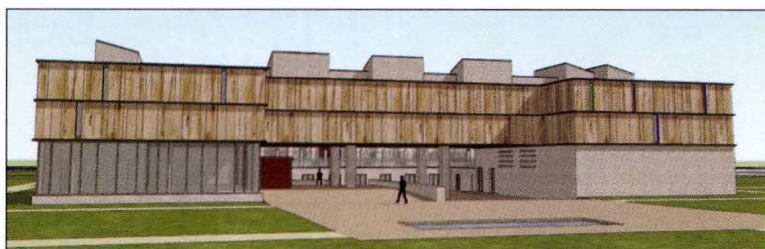
20. Alagsor-földszint alaprajza

Múzeumfejlesztés a meglévő épület bővítésével – 2006. (Boros Pál – Építésműhely Kft.) (19–21. kép)

21. Földszint-emelet alaprajz

Múzeumfejlesztés két helyszínen: kiállítások az eredeti múzeum-épületben; igazgatás, restaurátorműhelyek, tudományos munka, raktárak stb. a Bethlen körút – Kis utca által határolt tömbben – 2006. (Boros Pál – Építésműhely Kft.) (22–28. kép)

22–28. kép

KIADÓI JEGYZET

A kézben tartott füzet egy sorozat kezdete. A Bács-Kiskun Megyei Építész Kamara szándéka, hogy a társtudományokkal, művészeti ágakkal közösen rendezett konferenciákat dokumentálja és eredményeiket az érdeklődők számára közkinccsé tegye.

Az első, „Értékvédelem és Önazonosság” című, a megyei levéltárral együtt kiadott konferenciafüzetünkbe zárt előadások visszaigazolják az építészet sokszínű eszmei megközelítését. A kötetben együtt van jelen a levéltári szakma múltkutató aprólékossága és az építész „zajosabb” értékmegőrző gondolatvilága – mindez szimbiózisban, eredményorientáltan.

Borbély Lajos

a Bács-Kiskun Megyei Építész Kamara
elnöke

TARTALOM

Köszöntő.....	4
Előszó	6
Kőfalviné Ónodi Márta A kiskunfélegyházi Szent István-templom építésének néhány kérdése	8
Péterné Fehér Mária Egy építési napló titkai <i>A Kecskeméti Művésztelep építésének körülményei</i>	20
Szabó Bence A kecskeméti Rákóczi-víztorony <i>Egy tervasztalon maradt műépítmény „története”</i>	38
Gyenesei József A műemlékvédelem elmúlt hatvan éve Bács-Kiskun megyében, a levéltári források tükrében.....	56
Vas Tibor Műemlékvédelem kicsiben és nagyban.....	64
Boros Pál Értékvédelem és önazonosság.....	78
Kiadói jegyzet	86

IMPRESSZUM

A kötet szerzői:

Boros Pál, Gyenesei József, Kőfalviné Ónodi Márta,
Péterné Fehér Mária, Szabó Bence, Vas Tibor

Szerkesztő:

dr. Gyenesei József

Korrektúra:

Tánczos-Szabó Ágota

Tipográfia:

Mudri Andor

A borítón szereplő grafikát készítette:

Kovács Ferenc építész

A kötet megjelenését támogatta:

Bács-Kiskun Megyei Építész Kamara

ISBN 978-963-7236-71-6

A kötet kiadta:

Bács-Kiskun Megyei Építész Kamara
Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára

Nyomdai munkálatok:

ADRIA-PRINT Kft.

Felelős kiadó:

dr. Gyenesei József
levéltár-igazgató

ADRIA-PRINT

6000 Kecskemét, Külső-Szegedi út 136.

Telefon: 76/482-190, 30/9559239

Email: adriaprint@gmail.com

